

////////////////////////////////////TUDOMÁNYOS CIKK////////////////////////////////////

Jólléti gazdálkodás – új nézőpontok az agrárgazdaságban

VÁSÁRY VIKTÓRIA – BÁLINT CSABA – HAMZA ESZTER –
RÁCZ KATALIN

Kulcsszavak: szubjektív jóllét, mentális közérzet, egészség, bizalom
JEL-kód: Q10, Q19

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A gazdálkodók, mezőgazdaságban dolgozók jólléte viszonylag kevés figyelmet kap a hazai közbeszédben és a tudományos diskurzusokban. A cikk célja a gazdálkodók jóllétének vizsgálata, azon belül az egészséggel, mentális közérzettel, személyes kapcsolatokkal, bizalommal összefüggő jellemzőik értékelése. A tanulmányt megalapozó kutatómunka során a tudományos források mellett különböző, az Eurostattól és a KSH-tól származó statisztikai adatokat elemeztünk. Felhasználtuk a Mikrocenzus 2016 szubjektív jóllétre irányuló felmérésének mentális közérzetre, egészségre és intézményekbe vetett bizalomra vonatkozó adatait, a 2020-as Agrár Cenzus előzetes adatait, a teszüzemi gazdaságokat felmérő FLINT projekt eredményeit, továbbá félstrukturált interjúkat készítettünk.

A tanulmány legfontosabb eredményei az alábbiakban összegezhetők. Fizikai és mentális szempontból egyaránt megerőltetőbb a mezőgazdasági szektorban dolgozni, mint más ágazatokban, ami részben azzal magyarázható, hogy a gazdálkodók nagyobb stressznek vannak kitéve. A gazdálkodók a végzett tevékenységek tartalmasságáról, a lakókörnyezetük minőségéről és a jelenlegi munkájukról vélekednek a legpozitívabban, a legegésztelenebbek pedig a saját és háztartásuk jövedelmével, illetve az általuk kedvelt dolgokkal tölthető idővel. A mezőgazdaságban dolgozók a közérzetüket előnyösen befolyásoló tényezők közül elsősorban a biztos és nyugodt családi háttér, a kikapcsolódás és a szabadidő, valamint a személyes kapcsolatok megléte és az együttműködések emelhetők ki. A közérzetükre negatívan ható tényezők közül a politikai közhangulat, a kiszámíthatatlan gazdasági környezet, a munkaerőhiány, a túlzott adminisztráció, az elszigeteltség és a magány, a jövővel kapcsolatos bizonytalanság érzése, a kikapcsolódásra, pihenésre fordítható idő hiánya, a monoton munkavégzés, az elismerés és a megbecsültség hiánya, valamint a piaci, megélhetési, időjárás kockázatok okozta stressz került megjelölésre. Az emberekbe vetett bizalommal kapcsolatban elmondható, hogy az a teljes lakosság vonatkozásában is alacsony, ám a mezőgazdaságból élők körében még ennél is alacsonyabb. Hasonló tendencia jellemzi az intézményekbe vetett bizalmat is. A gazdálkodók jóllétét hátrányosan befolyásoló tényezők köre láthatóan meglehetősen széles, ám azok orvoslására egyelőre nem alakultak ki az ágazati sajátosságokhoz illeszkedő, rendszerszintű megoldások. Ezek hatására jelentősen javulhatna a gazdálkodók egészsége, mentális közérzete és önértékelése, amely makrogazdasági szinten is értelmezhető hasznokat eredményezhet.

BEVEZETÉS

Az alábbi cikk *A gazdálkodók jóllétének társadalmi innovációk segítségével történő javítása* című, röviden FARMWELL elnevezésű H2020-as projekt keretében készült.¹ A projekt társadalmi innovációk azonosítását és szélesebb körű elérhetővé tételét célozza meg annak érdekében, hogy megoldást találjunk a közös társadalmi kihívásokra és növeljük a gazdálkodók jóllétét. A gazdálkodókat érintő komoly társadalmi problémák – beleértve a mentális egészségügyi gondokat, depressziót, elszigetelődést, fizikai kockázatokat, a negatív társadalmi megítélés által kiváltott stresszt, a gazdaság átadásával kapcsolatos terheket – új és innovatív megoldásokat (társadalmi innovációt) igényelnek. A társadalmi innováció egyre nagyobb jelentőséggel bír a gazdálkodással összefüggésben is, mégis ritkán jelenik meg a gazdálkodók jóllétét növelő megoldásként. A FARMWELL projekt legfőbb újdonsága az, hogy elősegíti a különböző nemzeti és helyi vonatkozású társadalmi innovációk azonosítását és hasznosítását a gazdálkodók és családjaik mentális, fizikai és társadalmi jóllétének javítása érdekében.

A jelen írásban bemutatott összefüggések a projekt hazai munkafolyamatának első eredményeit reprezentálják. Cikkünket ebből kifolyólag elsősorban gondolatébresztő, a további vizsgálódásokhoz alapokat adó írásnak szánjuk, a mélyebb vizsgálatok elvégzése és a gyakorlatiasabb aspektusok (innovációk) azonosítása a közeljövő feladata.

Kutatási kérdéseink a következők voltak:

- Hogyan definiálható általánosságban a (szubjektív) jóllét, illetve miben ragadható meg a fizikai és mentális egészség, valamint a bizalom kapcsolódása a jólléthez?
- Milyen sajátosságok, kockázatok azonosíthatók általánosságban – és európai szinten – a mezőgazdaságban a jóllét (testi

és mentális egészség, biztonság) vonatkozásában?

- Milyen módon jellemezhető a magyar társadalom, és azon belül a mezőgazdasági népesség (gazdálkodók, dolgozók) szubjektív jólléte az életkörülmények, az egészség, a mentális közérzet és a bizalom kapcsán?

Írásunkban a gazdálkodókat és családjaikat érintő társadalmi kihívásokat tárjuk fel, a jóllétüket vizsgáljuk, azon belül is az egészséggel, mentális közérzettel, személyes kapcsolatokkal, bizalommal kapcsolatos önértékelésüket elemezzük.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A jóllét fogalmi dimenziói

A jóllét, mint multidimenzionális jelenség, amelyet a szakirodalomban értékelésként, felfogásként, absztrakcióként és dinamikus állapotként is kezelnek, különböző objektív és szubjektív tényezők összességével írható le (Kelemen és Kincses, 2015). A jóllét koncepciója mind tudományos, mind szakpolitikai szempontból nagy figyelmet kapott az elmúlt évtizedben. Számos ország közpolitikájában helyet kapott és olyan szupranacionális intézmények is foglalkoznak vele, mint az OECD (OECD, 2011, 2018, 2019), az ENSZ vagy az Európai Unió intézményei (EU-OSHA, 2019; Scott, 2014).

Az 1960-as években a gazdasági növekedés mellett az emberi jólét és az életminőség javítása alapvető társadalmi célként fogalmazódott meg a fejlett országokban (Berger-Schmitt és Noll, 2000). Az életminőség a mennyiségi jólét (*welfare*) és a nem anyagi jólét (*well-being*) kategóriáit ötvözi (Fekete, 2006). Léteznek olyan értelmezések, melyek szerint az életminőség és a jóllét egymásnak megfeleltethető fogalmak (Diener és Suh, 1997), és együttesen bővítik ki a jólét jelentéstartalmát. Az életminőség definiálásának három típusa közül a „glo-

¹ Projektazonosító: 101000797.

bális” megközelítések az elégedettséget és a sikert, az ún. „komponens” definíciók az életminőség összetevőit és kulcsjellemezőit, míg a „fókuszált” meghatározások az életminőségnek csak néhány dimenzióját ragadják meg a fogalom értelmezése kapcsán (Huszka és Ercsey, 2014).

Átfogó elméleti és módszertani áttekin-tésében Kulcsár (2020) az életminőséget és a jóllétet szinonim fogalomnak tekintve azok fogalmi megközelítései kapcsán az objektív és szubjektív, illetve az egyéni és társadalmi jóllét elkülönítésének, értelmezésének nehézségeire és tudományos, illetve szakpolitikai szinten következtelen alkalmazására hívja fel a figyelmet.

A szükségletek oldaláról közelíti meg az életminőséget Maslow (1943) szükség-lethierarchiája. Elmélete szerint az emberek igényeik, vágyaik, szükségleteik kielégítése sarkallja cselekvésre. Piramis-modelljének logikája, hogy az alacsonyabb szintű fiziológiai, biztonsági, közösségi hi-ányszükségletek teljesítése teszi lehetővé az egyetlen ún. növekedési szükséglet, az önmegvalósítás igényének kielégítését, az ember saját képességeinek, tehetségének kibontakoztatását. Allardt (1973) is hierarchiájuk alapján modellezte az emberi szükségleteket. Három szintet különböz-tet meg, és a beazonosított szinteken az objektív (mért) tényezőket és a szubjektív attitűdöt (elégedettséget, érzéseket) helyezi fókuszba: *Having* (materiális és nem személyes szükségletek, életszínvonal és környezeti körülmények), *Loving* (szociális szükségletek, másokkal való kapcsolat) és *Being* (a személyes fejlődés szükségletei, társadalomhoz és természethez fűződő viszony, elidegenedés vagy személyes ki-teljesedés érzése).

A szubjektív jóllétet Diener (1984, 1994) az étellel való elégedettség (kognitív), illetve a tartós boldogságérzet és az átmeneti pozitív és negatív érzületek együtteséből adódó érzelmi (affektív) értékelés által látta meghatározottnak. Az allardti modell di-

menzióihoz kapcsolódik Cummins (1997) átfogó életminőség-konceptiója, amely az objektív jóllét kulturálisan releváns egy-ségeiből, illetve az ezekkel való szubjektív elégedettségéből tevődik össze, a következő területeket érintően: anyagi jóllét, egészség, produktivitás, intimitás, biztonság, közös-ség és érzelmi jóllét. Az életminőség külső és belső tényezői, illetve az egyéntől függet-len ún. „életesélyek” és az egyéntől függő „életeredmények” mátrixában határozta meg az életminőség területeit Veenhoven (2008): a környezet minősége; egyéni ké-pességek; az élet hasznossága, értelmes élet; étellel való személyes elégedettség.

Az objektív és szubjektív faktorok eltérő szintjei annak kapcsán adódnak, hogy milyenek az egyén objektív körülményei, és hogyan értékeli azokat. A jó objektív élet-körülmények pozitív szubjektív megélése jelenti a jóllét állapotát, ugyanakkor a jó körülmények rossz szubjektív életminő-séggel párosulva a disszonancia (vagy re-latív depriváció) jelenségére utalnak. Rossz objektív körülmények között is értékelheti valaki pozitívan a helyzetét, ez az adaptá-ció állapota, a rossz körülmények negatív megélése viszont abszolút deprivációhoz vezet (Noll, 2013).

A fentiekhez kapcsolódóan fontos meg-jegyezni, hogy az életminőség/jóllét, a boldogság és az elégedettség nem azonos fogal-mak (Raibley, 2012; Helliwell és Putnam, 2004; Glatzer, 2000). A boldogság értelme-zése Arisztotelész óta szétválik az érzéki és testi örömtől, a szorongás és a szenvedés hiányán, a szabadság- és biztonságérzetten alapuló hedonista, illetve az egyéni életút beteljesítésén, az önismereten, a személyes fejlődésen nyugvó ún. eudaimonikus bol-dogság fogalmaira (Ryan és Deci, 2001). A hedonikus boldogság a már említett szubjektív életminőség koncepciójához, míg az eudaimonia a pszichológiai jólléthez kapcsolódik (Nagy és Gyurkovics, 2016). Az élvezet- és értelemkeresés orientációja mellett Peterson et al. (2005) megnevezi

az elköteleződés, aktív bevonódás általi boldogságkeresést, nagyban támaszkodva Csíkszentmihályi (1990) áramlat (*flow*) elméletére. A boldogság alakulásában a jóllét egyes komponenseinek egyéneként és élethelyzeteként eltérő szerepe lehet (Glatzer, 2000). A boldogság és elégedettség Helliwell és Putnam (2004) szerint oly módon különül el, hogy előbbi pillanatnyi, rövid időtávon, utóbbi távlatosabban értelmezhető. A pozitív érzelmek egyoldalú hajszolása alááshatja az értelmes élet céljainak elérését – a negatív érzelmek (illetve összességében az érzelmek széles spektrumának) megtapasztalása hozzájárul a hosszú távú személyes fejlődéshez (Gyarmathy, 2019).

A szubjektív jóllétre koncentrálna kijelenthető, hogy az egyének (és közösségek) szubjektív jólléte feltétlenül szükséges az egészséges és produktív társadalmak fenntartásához. A témát vizsgáló tudományos diskurzus továbbra is rendkívül élénk, a különböző diszciplínák keretében publikált szakirodalmi alkotások száma igen jelentős (a teljesség igénye nélkül például: Ahuvia et al., 2015; Adler és Seligman, 2016; Robinson et al., 2015; Scott, 2015; Taylor, 2015; Williams et al., 2016; Weijers et al., 2011; Eger és Maridal, 2015).

Az egészséggel összefüggő életminőség

Sen (1993) elmélete szerint az egyén életminősége (jólléte) nem csupán attól függ, hogy képes-e birtokolni egyes javakat, hanem az is befolyásolja, hogy személyes fizikai és mentális képességei, valamint anyagi és társadalmi környezete mennyire teszi lehetővé számára az erőforrások hasznosítását. A fenti teória megalapozza azt a széles körben elfogadott megállapítást, hogy életminőségünk erőteljesen összefügg az egészségünk állapotával (Cummins, 1997; Veenhoven, 2008).

Az egészséggel összefüggésben az Egészségügyi Világszervezet (WHO) is megalkotta saját életminőség-definícióját: „Az

életminőség az egyén észlelete az életben elfoglalt helyzetéről, ahogyan azt életterének kultúrája, értékrendszerei, valamint saját céljai, elvárásai, mintái és kapcsolatai befolyásolják. Szélesen értelmezett fogalom, amely bonyolult módon magába foglalja az egyén fizikai egészségét, pszichés állapotát, függetlenségének fokát, társadalmi kapcsolatait, személyes hitét, valamint a környezet lényeges jelenségeihez fűződő viszonyát.” (WHO, 1993 alapján Kullmann és Harangozó, 1999: 1947)

Az egészség nem csupán a betegség vagy a fogyatékos hiánya, hanem a teljes biológiai, lelki, mentális, emocionális, szociális jólét állapota (WHO, 1946). Az egyén egészsége az objektív orvosi diagnózison túl a szubjektív, laikus öndiagnózis, az egészségérzet oldaláról is megragadható (Skevington et al., 2004) – ennek kapcsán jegyeznénk meg, hogy a kettő nincs mindig összhangban egymással. Az egészséget befolyásoló tényezők az egyén biológiai (genetikai, nemi, életkori) adottságai, életmódja és magatartásformái, illetve a fizikai, társadalmi, gazdasági környezet, beleértve az anyagi életkörülményeket, a közösségi és kulturális viszonyokat, valamint az oktatási, egészségügyi rendszereket (Lalonde, 1974; DHHS, 1980; Dahlgren és Whitehead, 1991). A szocioökonómiai folyamatok és az egészségi állapot között kétirányú, egymásra ható kapcsolat húzódik (Egri, 2017a, b). Az egészség, betegségterhek és járványkockázatok korunk globális megatrendjei (Horx, 2000; Mühlhausen, 2001), amelyek a fogyasztói magatartást, a szakpolitikákat, a K+F+I-t hosszú távon befolyásolják.

A mentális egészség és az életminőség kapcsolata

Az emberi életminőséget nagymértékben befolyásolja a mentális egészség állapota, amely a WHO (2004) meghatározásában olyan jóléti állapot, melyben az egyén ki tudja bontakoztatni képességeit, megbirkózik a stresszhelyzetekkel, produktívan tud

dolgozni és közössége hasznos tagjává tud válni. Ezt a meghatározást illeti kritikával Galderisi et al. (2015), amiért az például a jóllét pozitív faktorai, illetve a hatékony munkavégzés túlhangsúlyozásával a negatív érzelmi állapotokat, stresszt megélik, illetve a munkaerőpiacon elhelyezkedni nem tudók körét gyakorlatilag kizárja a mentális egészség kategóriájából. Ezt elkerülendő, megalkották saját definíciójukat: „A mentális egészség a belső egyensúly dinamikus állapota, mely lehetővé teszi az egyéneknek, hogy képességeiket a társadalom univerzális értékeivel összhangban használják. Alapvető kognitív és társadalmi készségek: a képesség, hogy felismerje, kifejezze és szabályozza az egyén az érzéseit, és hogy együtt érezzen másokkal; rugalmasság és megküzdési képesség váratlan élethelyzetekkel és funkcionálás a társadalmi szerepekben; valamint a harmonikus kapcsolat a test és lélek között fontos részei a mentális egészségnek, melyek különböző mértékben hozzájárulnak a belső egyensúly állapotához.” (Galderisi et al. 2015 alapján Maczali, 2018: 61–62)

A mentális betegségekkel szembeni diszkriminációt észleli Tringer (2005: 31): „(...) a modern társadalmakban az egészségvesztés okozta gazdasági teher 20%-át tisztán mentális betegségek teszik ki. E népbetegségek rangsorában az első öt helyet mentális betegségek foglalják el, s a további öt pedig ún. pszichoszomatikus betegség, ahol a lelki jelenségeknek ugyancsak döntő szerepe van.” Felhívja a figyelmet arra, hogy a mentális betegségek leküzdésére fordított egészségügyi kiadások aránya mindössze 1-1,5 százalékos körüli.

Az Európai Bizottság mentális egészségről szóló Zöld Könyve (2006) szerint a mentális problémák súlyos és összetett következménye lehet „az életminőség romlása az érintett személy, családja és környezete számára; az EU GDP-jének 3-4 százalékát kitevő gazdasági veszteség az állami kiadások növekedése, a munkától

való távolmaradás és a korai nyugdíjazás következtében; társadalmi és etnikai kihívások, pl. a társadalmi kirekesztődés következtében” (Nagy, 2016: 268). Európa lakosságának több mint harmada küzd valamilyen mentális problémával (pl. depresszió, szorongás, skizofrénia), amelyek vezető okai a fogyatékosnak és a korai nyugdíjba vonulásnak (WHO, 2013a, b).

A bizalom és a jóllét kapcsolata

Az elmúlt évtizedekben felerősödött a bizalommal kapcsolatos társadalomtudományi diskurzus. A bizalom az életminőség és jóllét egyik fontos állapotjelzője (Ahrendt és Leončikas, 2013; Tyler, 2011). A bizalom egy személy meggyőződése, hogy a számára pozitív kimenetelű viselkedésre vonatkozó elvárásaival összhangban fog egy másik személy vagy intézmény cselekedni (OECD, 2017; Levi és Stoker, 2000). A bizalom Putnam (2000) nyomán a társadalmi tőke egyik aspektusának tekinthető a hálózatok, a társadalmi normák és a civil aktivitás mellett. A bizalom magában foglalja az interperszonális és intézményi bizalmat (OECD, 2018). A személyek közötti bizalom lehet az ismeretségen alapuló „partikuláris” bizalom (pl. családtagokkal, barátokkal) vagy az ismeretlen – de általában hozzánk hasonló – emberekkel szembeni általános bizalom (Uslaner, 2000). Az általános bizalom „rádiusza” a közös normák, szabályok, elköteleződések által érintett társadalmi kör kiterjedtségét jelzi, és egyes társadalmakban szűkebb, máshol tágabb: az utóbbi módon jellemezhető közösségek többnyire befogadóbbak és magasabb a bizalom általános szintje (Fukuyama, 1995).

Az intézmények North (2010) szerint a „társadalom játékszabályai” – feladatuk, hogy kiszámíthatóságot teremtsenek és csökkentsék a bizonytalanságot. Mindezt egyrészt az egyes korlátokat kikényszerítő formális intézmények, másrészt a kulturális, erkölcsi normákon, társadalmi konvenciókon alapuló informális intézmények

biztosítják. A „jó” (befogadó, pluralista) intézményeket Acemoglu és Robinson (2013) a jogegyenlőséget, a magántulajdont és az esélyegyenlőséget védő szabályokként azonosítja, amelyek a jóllét és a gazdasági fejlődés alapjait jelentik, szemben az ösztönzést nem nyújtó kizsákmányoló intézményekkel.

A kormányzatok, hatóságok és vállalati vezetőségek legitimitásában, rövid távon esetleg áldozatokkal járó döntéseik elfogadottságában jelentős szerepe van az egyének (választópolgárok, fogyasztók, alkalmazottak, üzleti partnerek stb.) bizalmának (Boda, 2019). Az intézmények vonatkozásában Hardin (2006) nem is bizalomról (*trust*), hanem megbízhatóságról (*confidence*) tesz említést, mivel az egyének gyakran az intézménnyel való interakció híján hallomásokra, másokkal folytatott diskurzusokra alapozzák bizalmukat. Az intézmények iránt támasztott bizalmat megalapozó jellemzőkként Kavanagh et al. (2020) a kompetenciát (képességeket és tudást), az integritást (őszinteséget, becsületességet), a felhatalmazást, a teljesítményt, az alaposságot/pontosságot, az átláthatóságot, a kiegyensúlyozottságot, a hatékonyságot, a relevanciát és a teljességre törekvést nevezte meg. Az üzleti bizalommal kapcsolatos értekezésében kiterjedt elméleti áttekintése alapján Piricz (2013) szintetizálta a bizalom szerteágazó eredményeit a vállalatok működésében. Ezek közül néhány: hatékonyság- és termelékenység-növekedés; csökkenő konfliktus-szint; tranzakciós költségek csökkenése; alacsonyabb kockázat; partnerek könnyebb meggyőzése, befolyásolása; nagyobb értékesítés stb.

Összességében a bizalmat befolyásoló tényezők lehetnek racionális, érzelmi, morális, egyéni (pl. az adott személy szocializációjából, társadalmi környezetéből adódóan) vagy makroszintű faktorok (pl. a normakövetés elterjedtségével összefüggésben) (Eurofound, 2018).

Az egészség holisztikus szemlélete és a stressz forrásai, tünetei és megküzdési stratégiái a mezőgazdaságban

Írország agrár- és élelmiszeripari oktató-kutató-tanácsadó központja, a Teagasc (McNamara, 2018) az egészség holisztikus mivoltára (*total health*) hívja fel a figyelmet, és rámutat a stressz mint az életminőséget (egészséget, hangulatot, produktivitást, kapcsolatokat) romboló, egyensúlyból kizökkent állapot okaira és következményeire. Nemzetközi (ír, amerikai, ausztrál, norvég) kutatási eredmények alapján megállapításra kerül, hogy a gazdálkodók körében a gazdaság pénzügyei, az adminisztratív terhek, a rossz mezőgazdasági munkakörülmények (pl. elégtelen biztonság, túlzott munkaterhelés) és a rossz egészségi állapot fő stressztényezőként jelennek meg. Látható tehát, hogy a gazdaságirányítási gyakorlatok erősen befolyásolhatják a stressz szintjét. Ehhez kapcsolódóan felidézendő az ír gazdálkodói érdekképviseleti szervezet, az IFA (2020) összegzése a stressz érzékelhető jeleiről: a legfőbb fizikai egészségben megmutató tünetek a magas vérnyomás, izomfeszültség, alvászavarok, súlyváltozás, csökkent energiaszint; a mentális következmények közé tartozhat a negatív hozzáállás, a lecsökkent koncentráció, a feledékenység és zavarodottság, a döntésképtelenség, valamint a bizonytalanság, kilátástalanság érzése. A viselkedés terén mindez az érdeklődés elvesztésében, a családtagoktól, barátoktól való eltávolodásban, az ingerlékenységben és hangulatváltozásokban, az intenzívebb ivásban, dohányzásban és szerhasználatban, a humorérzék elvesztésében nyilvánulhat meg. A stresszel való megküzdésben segíthet, ha tud róla beszélni az érintett – ezen túlmenően pedig fontos a reális célok kitűzése, a kevésbé terhelő időbeosztás, a pozitívumokra és az életben fontosnak tartott dolgokra való összpontosítás, a kiegyensúlyozott étkezés, a sport és fizikai aktivitás, a rendszeres, akár rövidebb tartamú

pihenés, relaxáció. A pozitív munkahelyi és személyes kapcsolatok minden szektorban hasznosak a stressz megelőzésében.

Fizikai és mentális jóllét és egészség az EU mezőgazdaságában

Az Európai Unió Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Információs Ügynöksége (EU-OSHA) 2020-ban szisztematikus szakirodalmi feldolgozás és empirikus kutatási módszerek alkalmazásával jelentést készített, amely számos, a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás jövőjét érintő kérdést vizsgál: intelligens gazdálkodás (precíziós gazdálkodás, digitalizáció stb.) és egyéb technológiai fejlesztések; éghajlatváltozás és környezeti kérdések; társadalmi és foglalkozási trendek; munkaerőpiaci folyamatok; nemzetközi kereskedelmi és gazdasági megfontolások. A jelentés azonosítja a fenti tendenciákból eredő technológiai és szervezeti változásokat az ágazatban, illetve a mezőgazdasági és erdőszeti dolgozók munkahelyi biztonságára és egészségére gyakorolt hatásukat.

A jelentés rámutat, hogy a mezőgazdaság és az erdőszet Európa legveszélyesebb foglalkozásai közé tartozik. Az elmúlt évtizedben évente átlagosan több mint 500 regisztrált haláleset és mintegy 150 ezer nem halálos kimenetelű baleset történt ezekben az ágazatokban. A leggyakoribb halálokok a következők: közlekedési balesetek (járművel gázolás vagy borulás); magasból esés (fáról, tetőn keresztül); leeső vagy mozgó tárgyak (gépek, épületek, bálák, fatörzsek); fulladás (víztározókban, hígtrágya-tartályokban, gabonasilókban); állatok általi támadások, zoonózisos betegségek; géppel való érintkezés (burkolatlan mozgó alkatrészek); beszorulások (összeomlott szerkezetek alatt); áramütés. A mezőgazdasági és erdőszeti ágazatban Európa-szerte jelentős mértékben aluljelentik mind a halálos, mind a nem halálos kimenetelű baleseteket (Jones et al., 2020).

A mezőgazdasági dolgozók több mint 60 százaléka számol be öt korlátozó krónikus betegségről, illetve szív- és érrendszeri betegségről. A munkával kapcsolatos egészségügyi problémák gyakrabban fordulnak elő a kitermelő szektorokban (mezőgazdaság, vadászat és erdőszet; bányászat és kőfejtés), mint bármely más ágazatban, összefüggésben az olyan potenciálisan előnytelen munkajellemzők gyakoribb jelenlétével, mint például a fizikai munka és az atipikus munkaidő. A növényvédő szerekkel kapcsolatos kockázatok, a mozgásszervi megbetegedések, a zoonózisok, a bőrrák, valamint a stressz és a pszichoszociális problémák mind olyan újonnan megjelenő és felerősödő kockázatok az ágazatban, amelyeket vagy nem kezeltek megfelelően, vagy alulbecsültek a pontos adatok hiánya miatt. Az éghajlatváltozás lehetséges hatásai: extrém időjárási események és tüzek; hőhatásnak való kitettség; UV-sugárzás; állatok és rovarok által terjesztett betegségek és a ragadozó fajok inváziója; por; növényvédő szerek (Jones et al., 2020).

A jelentés a gazdálkodók mentális egészsége kapcsán rámutat, hogy egyre több igény, elvárás és nyomás nehezedik a gazdákra, hogy egészséges, etikusan és biztonságosan megtermelt élelmiszert állítsanak elő, ügyeljenek az éghajlatra és a környezetre, és jeleskedjenek az üzleti életben is. Az ágazatban dolgozók számos stresszforrással szembesülnek, mint például a hosszú munkaidő, az elszigeteltség, a pénzügyi bizonytalanság, valamint az adminisztratív és szabályozási követelmények (Jones et al., 2020).

ANYAG ÉS MÓDSZER

A jóllétet leíró indikátorrendszer vonatkozásában – az európai mutatószámrendszer átvételén túlmutatóan – célszerű a hazai sajátosságokat is figyelembe venni. A Központi Statisztikai Hivatal gyűjtése (KSH, 2014 és 2018a), valamint Kelemen és Kincses (2015) tanulmánya alapján a

magyar gazdák helyzetének leírásához a következő dimenziók vizsgálhatók: anyagi életkörülmények; munkaidő és szabadidő; oktatás, tudás, képzettség; egészség; mentális közérzet; lakókörnyezet és infrastruktúra; társadalmi tőke, társadalmi részvétel; valamint társadalmi megújulás. Az anyagi életkörülmények, az oktatás, tudás, képzettség, a lakókörnyezet és infrastruktúra dimenziókra vonatkozóan lényegesen több információ áll rendelkezésre, mint például az egészség vagy a mentális közérzet esetében, és bár kétségtelen, hogy az előbbiek jelentős mértékben befolyásolják az utóbbiak alakulását, ebben a tanulmányban elsősorban az utóbbi dimenziók kerülnek a fókuszba, kiegészítve azokat a személyes kapcsolatok és a bizalom témakörével.

A helyzetfeltárás során különböző típusú adatgyűjtésekre támaszkodtunk. A szakirodalmi feldolgozás segítségével képet alkothattunk a gazdálkodók főbb jellemzőiről és azokról a főbb társadalmi kihívásokról, amelyekkel a mezőgazdasági termelők szembesülnek Magyarországon.

A tudományos művek mellett az Eurostattól és a KSH-tól származó statisztikai adatokat elemeztünk. Felhasználtuk a Mikrocenzus 2016² szubjektív jólétre vonatkozó adatait, a 2020-as Agrár Cenzus előzetes adatait és a FLINT projekt eredményeit.

A Mikrocenzus 2016 szubjektív jólétre vonatkozó kutatásából a mentális közérzet,

az egészség és az intézményekbe vetett bizalom témaköreivel kapcsolatos adatokat dolgoztuk fel. A KSH felvétele a Mikrocenzus kiegészítő adatfelvétele volt, amelyet a cenzusra kijelölt címek 10 százalékában élő 16 éves vagy idősebb népesség körében vettek fel. A kérdőívet több mint 50 ezer személy töltötte ki.³

A FLINT projekt (*Farm Level Indicators for New Topics*, Új, gazdaságok szintjén mért indikátorok) a Közös Agrárpolitika hatásait, fenntarthatóságát vizsgáló indikátorrendszert dolgozott ki, melynek keretében a Tesztüzemi Információs Rendszer mintájában szereplő 1957 magyar mezőgazdasági termelőüzem került lekérdezésre 2016-ban, tíz átfogó témakörben, beleértve a munkakörülményeket és az életminőséget.

A szakirodalomban kevésbé tárgyalt kérdésköröket félig strukturált szakértői interjúk és egy nem reprezentatív mintát lefedő, ám hasznos támpontokat adó próbakérdőív segítségével elemeztük. A szakirodalomban fellelhető információkat részben az interjúalanyok csoportja, részben a projekt keretében létrehozott és többször ülésező, a kutatást segítő gyakorlati munkacsoport validált.⁴ A gyakorlati munkacsoport tagjaival azokat a témaköröket – egészség, mentális közérzet, bizalom – vitattuk meg részletesen, amelyeket fontosságuk alapján maguk a résztvevők választottak ki. A tagok bevonását külön-

² A 2016 október–novemberében lefolytatott adatfelvétel a magyar háztartások 10 százalékát fedi le.

³ A mezőgazdaságból élőket érintően az alábbi mezőgazdasági foglalkozásúakra vonatkozóan az eredmények külön leválogatásra kerültek: Mezőgazdasági, erdészeti, halászati és vadászati tevékenységet folytató egység vezetője (1311); Mezőgazdasági mérnök (2131); Mezőgazdasági technikus (3131); Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozások (6111–6230); Mezőgazdasági, erdőgazdasági, növényvédő gép kezelője (8421); Egyszerű mezőgazdasági foglalkozású (9331); Egyszerű erdészeti, vadászati és halászati foglalkozású (9332).

⁴ A FARMWELL projektben részt vevő Agrárközgazdasági Intézet (AKI) és a Magyar Szociális Farm Szövetség (MSZFSZ) először közösen összeállított egy potenciális taglistát, amelyen 35 érintett – női és férfi gazdálkodó, gazdálkodó szervezet, tanácsadó, szolgáltató és döntéshozó – szerepelt. A munkacsoport potenciális tagjaival telefonon és e-mailben léptünk kapcsolatba annak érdekében, hogy bemutassuk a FARMWELL projektet és átadjuk nekik a munkacsoporti tagságra vonatkozó felkérést. Voltak olyanok, akik először pozitívan reagáltak, majd végül mégsem csatlakoztak a csoporthoz. Ezért újabb tagok toborzását kellett lebonyolítanunk és leginkább gazdálkodókat igyekeztünk meggyőzni, bár kapacitáshiányra hivatkozva sokan elutasították a munkacsoporti tagság vállalását. Végül a kezdeti 20 fős létszám lecsökkent 16-ra, ám így is sikerült tartani a projekt előírásainak megfelelően a gazdálkodók és nem gazdálkodók 50-50 százalékos arányát.

böző típusú kérdésekkel (feleletválasztós kérdésekkel, Likert-skálás rangsorolással, nyílt kérdésekkel) igyekeztük segíteni. A kérdéseket gazdálkodói szemszögből kellett megválaszolni, azoknak a résztvevőknek is, akik maguk egyébként nem gazdálkodnak. A kérdések, illetve azoknak megfelelően a válaszok is az egyes problémákra, illetve az azokra adható megoldásokra irányultak. A műhelymunka eredményeit külön dokumentumban is megosztottuk valamennyi munkacsoporttaggal, akiknek ezt követően lehetőségük nyílt észrevételeik írásban történő megküldésére.

A kutatás irányait kijelölő interjúk két csoportba kategorizálhatók: gazdálkodói interjúból 8 darab készült, míg a nem-gazdálkodói interjúból 3 darab. Az általában másfél-két órás interjúk általános tapasztalata az volt, hogy a gazdálkodók nehezen nyíltak meg és kezdetben távolságtartók voltak a jólét különböző dimenzióinak feltétele kapcsán.

EREDMÉNYEK

A magyar mezőgazdaság néhány, a jólétre is ható meghatározó folyamata

Magyarországon az agrárgazdaság súlya a foglalkoztatásban, beruházásokban, hozzáadottérték-termelésben az uniós csatlakozás ellenére nem változott, megmaradt a duális (sok kicsi és kevés nagy) gazdasággal jellemezhető üzemszerkezete. A hosszú távon stabil üzemszerkezet és a támogatások hatására a jövedelmezőség ugyan javult az agrárkibocsátás gerincét adó növénytermesztésben, de ez nem következett be a foglalkoztatási, értéktermelési szempontból előnyösebb állattartó és kertészeti ágazatokban (Kapronczai et al., 2014). A gazdálkodói társadalom előregedőben van, a 65 év alatti gazdaságirányítók aránya a 2010-es 72 százalékról 65 százalékra csökkent 2020-ig, és mindössze 10 százalék a 40 év alatti gazdaságvezetők aránya.

A mezőgazdasági végzettséggel rendelkező gazdaságirányítók aránya nőtt 2010-hez képest, azonban így is 52,9 százalék a végzettség nélkül, gyakorlati tapasztalattal rendelkezők aránya, és a képzettséggel, tapasztalattal nem rendelkezők aránya egy évtized alatt 6,8 százalékról 8,5 százalékra emelkedett. A fiatalabb gazdaságirányítók nagyobb arányban rendelkeznek valamilyen szakirányú képzettséggel, mint az idősebb gazdálkodók, és elterjedtebb köreikben a digitális eszközök használata (KSH, 2020). A gazdaságátadás magas adminisztrációs terhei, a termőföld korlátozott forgalma, a vidéki agrártársaságok elmaradottsága, a mezőgazdasági szakma alacsony presztízse mind a generációváltást hátráltató tényezők (Hamza, 2019; Hamza et al., 2019; Agyra, 2018; KSH, 2018b). Magyarországon kevés jó példa található az együttműködések terén, alacsony a vertikális és horizontális együttműködési hajlandóság a termékpályák szereplői között (Kürthy és Dudás, 2018) – az együttműködés előnyeit még sokan nem ismerték fel, és visszatartó erő lehet az ellenőrizhetőség, számonkérhetőség, valamint a fekete- és szürkegazdaság nyújtotta rövid távú előnyök (Rácz, 2017; Bíró és Rácz, 2015).

Életkörülményekkel való elégedettség

Közérzetünket erőteljesen befolyásolja, hogy mennyire vagyunk elégedettek általában az életkörülményeinkkel, azaz a munkánkkal, lakókörnyezetünkkel, tevékenységeinkkel, egészségi állapotunkkal, anyagi helyzetünkkel. Az emberek saját életkörülményeinek szubjektív értékelése nem függetleníthető a makroszintű gazdasági és társadalmi folyamatoktól.

A 2010-es években a magyar gazdaság a régiós átlagnak megfelelő mértékben növekedett, az uniós támogatások átlagosnál magasabb GDP-arányos értékével. A háztartások reáljövedelme nőtt, mint ahogyan fogyasztási kiadásai is, de az emelkedő

megtakarítási ráták a fogyasztási hányad relatív csökkenéséhez vezettek (igaz, a megtakarítások többnyire a magasabb jövedelmű háztartásoknál koncentráltak, és a háztartások egyharmadának semmilyen megtakarítása nincsen). A háztartások jövedelemnövekedésében jelentős szerepet játszott a foglalkoztatás és a vállalkozások számának bővülése is (Oblath és Palócz, 2020).

A Központi Statisztikai Hivatal 2020-as évre vonatkozó adatai szerint a koronavírus-járvány hatásai hátrányosan érintették a háztartások egy részének munkaerőpiaci és jövedelmi helyzetét. Ezen folyamatoknak, valamint a korlátozások miatti életmódbeli változásoknak köszönhetően a fogyasztás reálértéke csökkent az évtizedes csúcspontot jelentő 2019-es évhez képest, és szerkezete is átalakult, az alapvető megélhetéssel kapcsolatos kiadások (élelmiszer, lakhatás, közlekedés) aránya pedig nőtt.

Általánosságban a KSH szubjektív jóléttel kapcsolatos felméréseinek többéves tapasztalatai alapján a 16 éves vagy idősebb népesség szubjektív elégedettségét

tekintve a nemek között minimális eltérés mutatkozik a férfiak javára. A fiatalabbak, a magasabb végzettségűek, a magasabb jövedelemmel rendelkező háztartásban élők nagyobb valószínűséggel elégedettek az életükkel. Az étellel való szubjektív elégedettség a Covid-19-járvány okozta bizonytalanság révén mérséklődött.

A Mikrocenzus 2016 szubjektív jólét felmérése az elégedettséget 11 fokú skálán mérte, ahol a 0 érték jelentette az „egyáltalán nem elégedett”, a 10-es pedig a „kifejezetten elégedett” választ. A végzett tevékenységek tartalmasságának vizsgálatára ugyanezt a skálát használták.

A teljes 15 évesnél idősebb lakosság és a mezőgazdaságból élők által adott átlagértékeket az 1. ábra szemlélteti. Összességében elmondható, hogy a válaszadók az általuk végzett tevékenységek tartalmasságáról (7,11), a lakókörnyezetük minőségéről (6,86) és a jelenlegi munkájukról (6,80) vélekednek a leginkább pozitívan, a legelégedetlenebbek pedig a saját és háztartásuk jövedelmével (5,13 és 5,79), illetve az általuk kedvelt dolgokkal tölthető idővel

I. ábra
Az életkörülményekkel való elégedettség és a végzett tevékenységek tartalmasságának szintje a teljes és a mezőgazdaságból élő lakosság körében 2016-ban
(Satisfaction with living conditions and the level of substantiality of the performed activities among the total and agricultural population, 2016)

Forrás: KSH Mikrocenzus, 2016. Szubjektív jólét felmérés egyedi adatszolgáltatás

(5,89) (KSH, 2018a). A mezőgazdaságban dolgozók a legtöbb életkörülményt befolyásoló tényezővel kapcsolatban a teljes lakosság átlagánál valamivel negatívabban vélekednek. A saját jövedelmükkel való elégedettségük megegyezik a teljes lakosság átlagvéleményével.

A FLINT projekt keretében lekérdezett teszttüzemi mintában egy átlagos héten a kérdőívet kitöltő gazdálkodók 36,8 százalékának egyáltalán nem volt pihenőnapja, 40,2 százalék egy napot pihent, 13,4 százalék két napot, míg a két napnál többet pihenők aránya mindössze 1,3 százalék volt (8,3% pedig nem válaszolt a kérdésre). Az adatfelvételt megelőző gazdasági évben a válaszadók pontosan egyötöde egyáltalán nem vett ki szabadnapot, 5,5 százalék tudott 1-3 napra, 16,4 százalék 4-7 napra, 17,1 százalék 8-14 napra, 24,9 százalék 15-30 napra és 11,8 százalék 30-nál több napra szabadságra menni. A válaszadók 62,2 százalékának kellett betegség miatt helyettesítésről gondoskodnia a tárgyévben, más okból kifolyólag pedig 57 százalékuknak.

A munkacsúcsok időszakának a válaszadók több mint fele a május és szeptember közötti időszakot tekintette. A csúcsidőszakok hossza a válaszadók 22,5 százalékos csoportja esetében több mint 120 nap, míg 19,7 százalék számára 61–120, 18 százalékuknak 31–60 nap, 37,8 százalékuk esetében 30 nap vagy kevesebb. A csúcsidőszakokban 84,6 százalék dolgozott több mint 8 órát naponta, 51,25 százalék legalább 12 órát, 25,2 százalék pedig 14 vagy több órát. A csúcsmunka hosszában meghatározó tényező, hogy a gazdálkodó mely ágazat(ok)-ban és milyen méretekben, illetve ahhoz kapcsolódóan milyen technológiai feltételekkel végez termelő tevékenységet.

A FLINT projekt részét képező felmérés keretében a szubjektív elégedettség szintjét 11 fokozatú skálán értékeltették a résztvevőkkel, ahol a 0 érték a „nagyon elégedetlen”, a 10 pedig a „nagyon elégedett” szintet jelentette. A válaszadók leginkább (7,53-as

átlaggal) azzal a ténnyel voltak elégedettek, hogy ők maguk gazdálkodók, míg az elégedettség átlagos szintje a döntési szabadságukkal 7,47, a tipikus napi munkával kapcsolatos feladatokkal 7,25, az általános életminőséggel 6,87, míg a munka és a magánélet egyensúlyával 6,34 volt.

Egészség

Magyarországon a várható élettartam alacsonyabb, mint a legtöbb európai uniós országban és egyúttal jelentősek a nemek és a társadalmi-gazdasági csoportok közötti eltérések. Az életmóddal összefüggő kockázati tényezők felelnek a halálozások feléért Magyarországon (pl. túlsúly, alkoholfogyasztás, dohányzás) (OECD és WHO, 2019). A krónikus megbetegedések és halálozások száma Magyarországon, különösen a férfiak körében a legmagasabbak közé tartozik az Európai Unióban (OECD és EU, 2018).

Az alacsony mértékű állami finanszírozás és az alacsony GDP együttes következményeként az egy főre jutó egészségügyi közkiadás Magyarországon az OECD-átlag fele, és a jómódú országok kiadásainak harmadát sem éri el. Ennek kompenzálására az emberek aránytalanul sokat költenek a saját jövedelmükből egészségügyi ellátásra (Lantos, 2018; OECD és WHO, 2019).

Az Európai Unió háztartási költségvetési és életkörülmény-felvételeinek (EU-SILC) 2019-ig rendelkezésre álló adatai szerint Magyarországon uniós összehasonlításban mind a férfiak, mind a nők körében alacsonyabb azok aránya, akik saját egészségi állapotukat jónak vagy nagyon jónak vélik, és magasabb az azt rossznak vagy nagyon rossznak észlelők hányada. A vidéki (alacsony népsűrűségű) településeken lakók körében az előbbi összefüggés fokozottan igaz, és az EU-s trendekkel szemben tendenciózusan növekszik hazánkban az elhúzódó betegséggel vagy egészségügyi problémával küzdő lakosság aránya, különösen a vidéki területeken.

Ami a magyar agrárágazatot illeti, a

Mezőgazdasági, Erdészeti, Élelmiszeripari és Vízügyi Dolgozók Szakszervezete (MÉDOSZ) és a Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők Országos Szövetsége (MOSZ) által készített összefoglaló⁵ szerint több foglalkozás-egészségügyi kockázatot szükséges megemlíteni: sok a veszélyes munkaeszköz; gyakori a nehéz fizikai munkákból származó fokozott megterhelés; gyakran dolgoznak egészségre ártalmas vegyi anyagokkal, keverékekkel; a szabadban történő munkavégzés miatt a munkavállalók ki vannak téve az időjárás hatásainak; gyakori a nehéz tárgyak emelése; hosszú a napi munkaidő; sokat kell távol lenni a családtól; a foglalkoztatottak többsége családi gazdaságban dolgozó, illetve önfoglalkoztató; magas a szakképzetlen munkaerő aránya; a dolgozók nagy hányada ideiglenes szerződéses munkavállaló vagy alkalmi munkás.

Az egészségi állapotra vonatkozóan a Mikrocenzus 2016 Szubjektív jóllét felmérése csupán egy kérdést tartalmaz, amelynek keretében a válaszadók 11 fokú skálán értékelték, hogy mennyire elégedettek saját egészségi állapotukkal. A felmért lakosság 6,60 átlagértéket adott a kérdésre, míg a mezőgazdasági dolgozók valamivel elégedettebbek (6,84) egészségi állapotukkal (lásd 1. ábra) – ez véleményünk szerint nem tükrözi az agrárnépesség valós, objektív mutatókkal mérhető egészségének a teljes népességhez viszonyított helyzetét. Az egészségi állapottal való átlagos elégedettség a férfiak körében magasabb (6,77), mint a nőknél (6,45), amely visszatükrözi azt a statisztikák által alátámasztott tény, mely szerint a férfiak rövidebb várható élethosszuk nagyobb százalékát élik le egészségesen, mint a nők. Az egyén egészségi állapottal való elégedettségét erőteljesen befolyásolja az életkor, valamint az iskolai végzettség is: az egészség-

ségi állapottal való elégedettség az életkor előrehaladtával fokozatosan csökken, az iskolai végzettség növekedésével pedig nő. Míg a 16–24 évesek átlagosan 8,28-ra értékelték egészségi állapotukat, addig a 75 éves és annál idősebbek csupán 4,74-ra, amely egyértelműen következik az idős korban megsokasodó egészségügyi problémákból. Az iskolai végzettséget tekintve a legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezők átlagosan 5,73-ra, a felsőfokú végzettségűek 7,23-ra értékelték az egészségi állapotukat, a magasabb képzettséggel járó stabilabb egzisztencia és egészségtudatosabb attitűd tehát nem csak az objektív egészségi állapotra, de az egészség szubjektív megítélésére is pozitív hatással bír.

Az interjúban tapasztalatok szerint a mezőgazdaságban dolgozók legjellemzőbb egészségügyi problémái a hát- és gerincbántalmak, a zajterhelésnek való kitettség, valamint a munkabalesetektől fakadó problémák. A megelőzésre a gazdák kevés figyelmet fordítanak, különösen igaz ez az idősebb gazdákra. Az egyik 68 éves interjúalany – akinek a beszélgetés idején gazdaságát már gyakorlatilag a gyermekei irányították – kiemelte, hogy annak ellenére, hogy erős dohányos, semmilyen gyógyszert nem szed, és kiegyensúlyozottnak érzi magát. Az önazonosság, kiegyensúlyozottság tehát legalább olyan lényeges az egészség szempontjából, mint az életmód. A fentieket más interjúalanyok is megerősítették, és többnyire azzal talákoztunk, hogy a gazdák az egészségükkel akkor kezdenek foglalkozni, amikor már gond van. A betegségekkel kapcsolatban az interjúk során távolságtartás is tapasztalható volt: az adatközlők kiemelték, hogy *„más gazdákkal erről nemigen szokás beszélgetni”* (49 éves, dísznövénykertész és kertész).

A megkérdezettek szerint jelentős prob-

⁵ A felsorolt kockázati tényezők a MÉDOSZ és a MOSZ GINOP-5.3.4-16-2017-00030 „Komplex munkahelyi egészség- és biztonságfejlesztési program a mezőgazdasági ágazatban” elnevezésű projektjében kerültek összegzésre.

lémát jelent az elhízás is. Annak okaként a rendszertelen és helytelen táplálkozás mellett a gépesítést is többen megjelölték. A gépesítés, különösen a traktor vezetése további egészségügyi kockázatot is hordoz, gyakorta eredményez mozgásszervi megbetegedéseket, gerincproblémákat. Ezenkívül többen számoltak be fizikai kimerülésről, amit enyhíthetne az alkalmazottak megfelelő száma, ám ebben a vonatkozásban azt tapasztalják, hogy azért kényszerülnek pluszmunkára, mert kiszámíthatatlan, vajon lesz-e megfelelő segítségük vagy sem. Általánosnak mondható ugyanis, hogy a beszervezett munkavállaló a munkakezdés napján szól, hogy mégsem ér rá.

A primer adatgyűjtésben megkérdezettek az egészségi állapotukat előnyösen befolyásoló tényezők között a megfelelő minőségű rendszeres étkezést, a kellő rendszeres pihenést említették, míg hátrányos tényezőként a stresszt, az egészségügyi ellátás minőségét és nehézkes elérhetőségét sorolták fel. A problémák innovatív megoldásként felmerült egy megelőző egészségügyi szolgáltatásokra felhasználható utalványrendszer (*voucher*) kialakítása a gazdák számára, illetve az egészségügyi ellátórendszer nehézkes elérhetőségén segíthetne, ha például egy „egészségügyi szűrőbusz” helybe vinné az egyes szolgáltatásokat.

Mentális közérzet

A hazai mentális egészséggel foglalkozó kutatások szerint Magyarország rosszul szerepel a különböző nemzetközi rangsorokban: pesszimista nemzet, vezető helyet foglal el a befejezett öngyilkosságok tekintetében; a lakosságot növekvő munkahelyi stressz, értékvesztettség, anómia (normátlanság), generációk között átívelő negatív attitűdök és gyenge megküzdési és ellenálló képesség jellemzi. A lelki és mentális krízis alacsony demográfiai termékenységhez vezet. A problémát célzó beavatkozások nehezen elérhetőek,

a ráfordított források alacsony szintűek, gyenge a szektorok közötti együttműködés. A mentális betegek mintegy fele ellátatlan, és diszkriminációval, a szociális befogadás hiányával szembesül (Tózsér, 2019).

A 2016-os Mikrocenzus felmérés a 15 év feletti lakosság közérzetével öt érzelmi állapot mentén foglalkozott: boldogság, csüggedtség/levertség, ingerültség, stresszes és nyugodt/békés érzet. A kérdések arra irányultak, hogy a válaszadó a felvétel időszakában milyen gyakran élte át a felsorolt érzelmeket, állapotokat. A véleménynyilvánítás során a „mindig”, „többnyire”, „időnként”, „ritkán”, illetve „soha” válaszok közül lehetett választani.

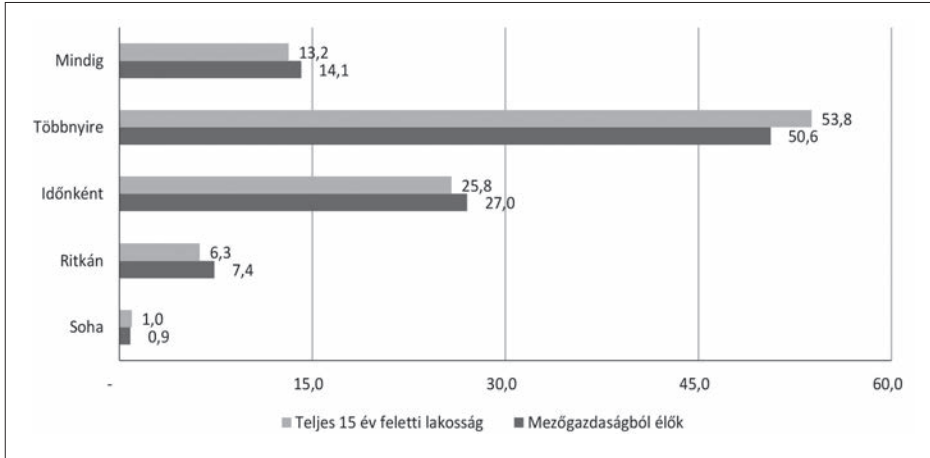
A lakosság 33 százaléka úgy nyilatkozott, hogy csak időnként, ritkán vagy soha nem érzi magát boldognak, és a mezőgazdasági foglalkozásúak körében ez az arány kismértékben magasabb (35,3 százalék) (2. ábra). A községekben élők körében valamivel kisebb azok aránya, akik többnyire boldognak érzik magukat (52,1%), mint a nagyvárosokban (54,5%) vagy a fővárosban (54,9%) élőkénél. A felmérés eredményei szerint az iskolai végzettség növekedésével a boldogságérzet is nő: míg a legfeljebb alapfokú képesítéssel rendelkezők 56,9 százaléka, addig a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 76,1 százaléka számolt be arról, hogy mindig vagy többnyire boldognak érezte magát.

A teljes lakosság 39,7 százaléka nyilatkozott úgy, hogy csak időnként, ritkán vagy soha nem érezte, hogy hangulata nyugodt, békés. A mezőgazdaságból élők összességében kisebb arányban érezték többnyire nyugodtnak, békésnek magukat, mint ahogyan a községekben élők között is alacsonyabb az aránya azoknak, akik zömmel nyugodtak, mint a nagyvárosokban, fővárosban élők között (3. ábra). Az adatok elemzéséből az is kiderül, hogy az érzelmi állapot összefüggést mutat a nemmel: a pozitív érzelmi állapotokat a férfiak nagyobb arányban élik meg, mint a nők.

2. ábra

A boldog érzelmi állapot gyakoriságának megoszlása a teljes és a mezőgazdaságból élő lakosság körében 2016-ban, %
(Distribution of the frequency of happy emotional state among the total and agricultural population, 2016, %)

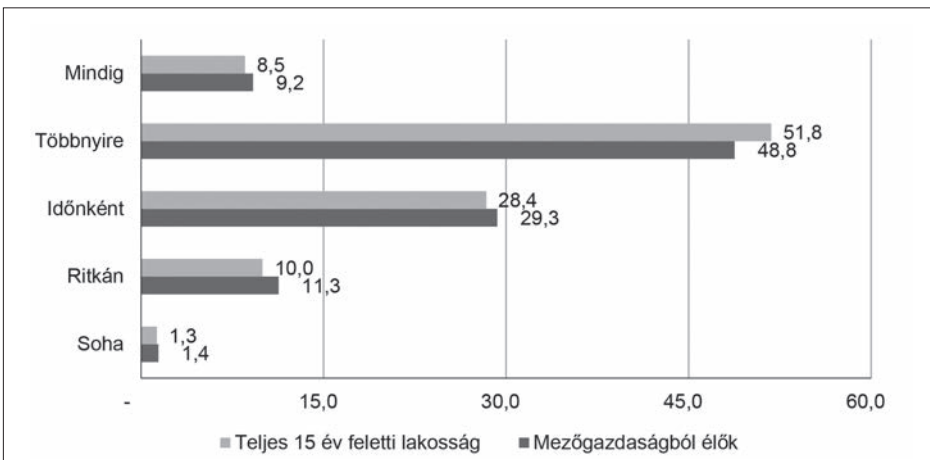
Forrás: KSH Mikrocenzus, 2016. Szubjektív jóllét felmérés egyedi adatszolgáltatás

A csüggedt, levert érzés negatív hatást gyakorol az egyén jóllétére, ha tartósan fennáll. A férfiak és a nők között nincs számottevő különbség a depresszív hangulat tekintetében, habár a nőket – feltételezhe-

tően a háztartásban való szerepvállalásuk miatti nagyobb igénybevételükből kifolyólag – nagyobb arányban érinti, mint a férfiakat: a felmérést megelőző időszakban a nők 17,1, míg a férfiak 14,6 százaléka érezte

3. ábra

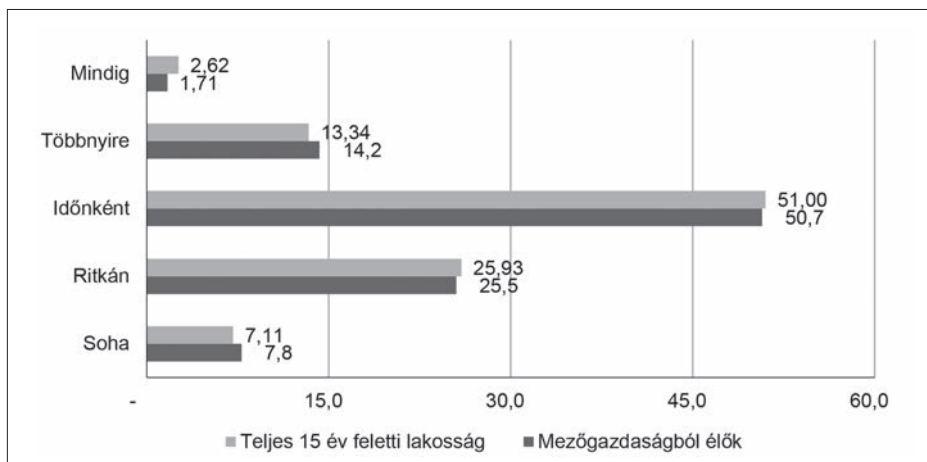
A nyugodt, békés érzelmi állapot megélésének gyakorisága a teljes és a mezőgazdaságból élő lakosság körében 2016-ban, %
(Frequency of experiencing a calm, peaceful emotional state among the total and agricultural population, 2016, %)

Forrás: KSH Mikrocenzus, 2016. Szubjektív jóllét felmérés egyedi adatszolgáltatás

4. ábra

A csüggedt, levert érzelmi állapot gyakoriságának megoszlása a teljes és a mezőgazdaságból élő lakosság körében 2016-ban, %
(Distribution of the frequency of depressive and discouraged emotional state among the total and agricultural population, 2016, %)

Forrás: KSH Mikrocenzus, 2016. Szubjektív jóllét felmérés egyedi adatszolgáltatás

magát többnyire vagy mindig levertnek. A depresszív érzelmi állapot a mezőgazdaságban dolgozók esetében hasonló, mint a teljes lakosság körében (4. ábra). A teljes népességre vonatkozóan az egyes korosztályokban jelentős különbségek tapasztalhatók. Leginkább az idősebb korosztályba tartozókat érinti ez az érzelmi állapot: a 75 évesnél idősebb személyek 25,8 százaléka számolt be arról, hogy többnyire vagy mindig csüggedt, levert volt. A fiatalabb korosztályoknál ez az arány egyre kisebb, a 16–24 évesek mindössze 9,5 százaléka érzi magát gyakran (mindig vagy többnyire) csüggedtnek vagy levertnek. A gyakori levertség az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezőket jobban érinti: a legelső jövedelmi ötödben 23,6, a legfelsőben már csak 10,4 százalék az arányuk (KSH, 2018a).

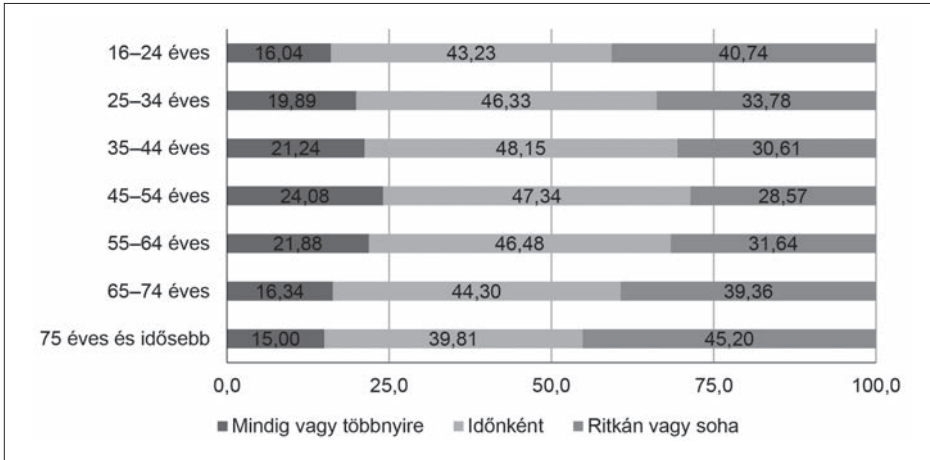
A teljes lakosság 19,8 százaléka panaszkodott arra, hogy általában stresszesnek érezte magát, 34,5 százalékuk pedig csak ritkán vagy egyáltalán nem tapasztalta ezt. Feltehetően élethelyzetükből adódóan leginkább a középkorúak (45–54 évesek)

érzik kifejezetten stresszesnek az életüket (24,1 százalékuk), míg a legfiatalabb, 16–24 éves és az idősebb, 65 év feletti korosztályba tartozóknak csak 16 százaléka (5. ábra). A mezőgazdaságban dolgozók ebben a tekintetben nem különböznek a teljes lakosságtól. Noha azt feltételeztük, hogy a nagyvárosokban vagy a fővárosban élők inkább érzik magukat stresszesnek, mint a falvakban élők, a felmérés eredményei szerint nincs számottevő eltérés a településtípusok között.

A lakosság 58,7 százaléka legalább időnként nagyon ingerült érzelmi állapotot élt meg az adatfelvételt megelőző időszakban. A szakirodalmi megállapításokat – miszerint a mezőgazdaságból élőknek számos negatív, stresszt okozó kihívással kell szembenéznük – alátámasztja, hogy a mezőgazdaságban tevékenykedők körében a lakossági átlagnál magasabb a többnyire vagy mindig ingerültséget érzők aránya (6. ábra).

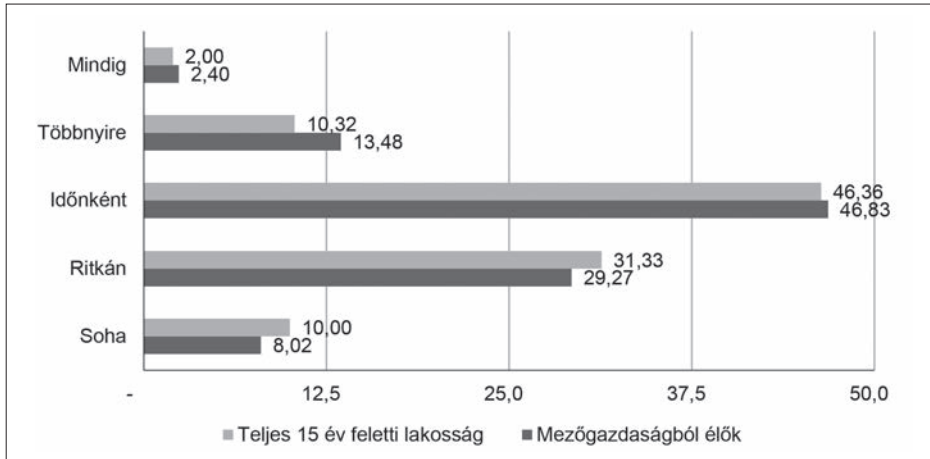
Az ingerültség érzése, akárcsak a stresszes érzelmi állapot, a középkorúakra inkább jellemző, a településtípus vonatko-

5. ábra
A stresszes érzelmi állapot megélésének gyakorisága korcsoportok szerint 2016-ban, %
(The frequency of experiencing stressful emotional state in different age groups, 2016, %)

Forrás: KSH Mikrocenzus, 2016. Szubjektív jóllét felmérés egyedi adatszolgáltatás

6. ábra
A nagyon ingerült érzelmi állapot megélésének gyakorisága a teljes és a mezőgazdaságból élő lakosság körében 2016-ban, %
(The frequency of experiencing intense irritability among the total and agricultural population, 2016, %)

Forrás: KSH Mikrocenzus, 2016. Szubjektív jóllét felmérés egyedi adatszolgáltatás

zásában ugyanakkor nem mutatható ki lényeges különbség.

A FLINT projekt felmérése a munka során, napi szinten megjelenő stressz szintjét 11 fokozatú skálán értékeltette (0 = Stresszmentes, 10 = Nagyon stressz-

szes). Az értékelések átlaga 5,83 volt, a stressz szintjét az 5–10. fokozatokon érzékelő gazdálkodók aránya 71,6 százalék volt, amely a mindennapos stressz magasabb fokára utal. Az öt évvel korábbi állapothoz képest mindössze a válaszadók 9,8

százaléka gondolta úgy, hogy csökkent a stressz, 36,7 százalék szerint nem változott, 52,4 százalék viszont növekvő stresszről számolt be. Az okok részletekbe menő boncolgatása helyett felidéznénk Csáki (2012) azon gondolatát, mely szerint az agrárium szereplőinek folyamatosan egy gyorsan változó feltételrendszerhez kell alkalmazkodniuk. A gazdálkodást érintő döntések szabadsága a kitöltők 34,5 százaléka szerint volt korlátozottabb, mint öt évvel korábban, 47,6 százalék szerint ebben nem történt változás, és csupán 16,5 százalék érezte szabadabbnak a döntéshozatalt.

A gazdálkodók körében végzett primer adatgyűjtésünk eredményei lehetővé teszik a Mikrocenzus kiegészítő felméréséből származó eredmények árnyaltabb értelmezését. A próbakérdőíves vizsgálatban részt vevő válaszadókat (17 fő), az interjúk során megkérdezettek (9 fő), valamint a kutatást segítő munkacsoport résztvevőit megkértük arra, hogy saját szavaikkal is fejtsék ki, melyek azok a dolgok, amelyek az általános közérzetüket előnyösen vagy éppen hátrányosan befolyásolják.

A közérzetet előnyösen befolyásoló tényezők közül a válaszadók elsősorban a biztos és nyugodt családi hátteret, a kikapcsolódást és szabadidőt, valamint a személyes kapcsolatok meglétét, az együttműködések említették. Fontos szempont az is, hogy a gazdálkodók általában szeretik a munkájukat: *„Én szerencsés ember vagyok, azt csinálom, ami nekem nem munka, hanem hobbi.”* *„Nekem ez nem nyűg.”* (68 éves szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó gazdálkodó). A nyugodt, vidéki életmód is pozitívan hat a közérzetre: *„...aki vidéken él, kisebb pénzből is szívesebben él ott, mint a városban”* (61 éves gazdálkodó). Többeknél tapasztalható volt a teremtés építő gondolata, vagyis annak a tudata, hogy a magból látják kikelni a növényeket, vagy egy másik érző jószághoz való közel kerülés megnyugtatója őket.

A kutatást segítő munkacsoport tagjai és

az interjúalanyok szerint a mentális problémák szorosan összefüggenek az ágazat általános megítélésével. A többség úgy véli, hogy a gazdálkodás a társadalom részéről lenézett, alacsony presztízsű tevékenység, ami hátrányosan érinti a gazdálkodók közérzetét, hiszen nem tudnak büszkék lenni arra, hogy gazdálkodnak. Erősödik a zöld szervezetek és a média részéről az a vélekedés, hogy a mezőgazdaság a legnagyobb környezetkárosító, ez az ágazat megítélését még inkább rombolja, ami pedig a gazdák önbecsülését, önértékelését ássa alá. A megkérdezettek a közérzetükre negatívan ható tényezők közül a politikai közhangulatot, a kiszámíthatatlan gazdasági környezetet, a munkaerőhiányt, a túlzott adminisztrációt, az elszigeteltséget és magányt, a jövővel kapcsolatos bizonytalanság érzését, a kikapcsolódásra, pihezésre fordítható idő hiányát, a monoton munkavégzést, az elismerés és megbecsültség hiányát, valamint a piaci, megélhetési, időjárás kockázatok okozta stresszt jelölték meg. A külső tényezők kapcsán az egyik gazdálkodó így fogalmazott: *„Meg kell tanulni elengedni a dolgokat, amiken ügysem tudunk változtatni és nem beengedni a negatív, bosszantó dolgokat”* (61 éves állattenyésztő gazdálkodó). Egy másik interjúalany rendkívül méltánytalannak tartja, hogy a termelőknek egyre több (klimatikus, pénzügyi, piaci, emberi erőforrás hiányával kapcsolatos stb.) kockázatot kell vállalnia, azonban a kárenyhítési rendszer gyenge lábakon áll (35 éves, gyümölcsstermesztéssel foglalkozó gazdálkodó).

A kikapcsolódásra, nyaralásra általában kevés lehetősége van a gazdálkodóknak, mivel nincs kire hagyni a gazdaságot. Az interjúk arra világítottak rá, hogy a szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó gazdálkodók esetében már elindult az a tendencia, hogy az aratás utáni egy-két szabad héten elutaznak nyaralni, ezzel szemben az állattartóknál folyamatos jelenlétet követel a tevékenység, legfeljebb rokonokra, családta-

gokra tudják hagyni a gazdaságot. Az egyik állattenyésztéssel is foglalkozó interjúalany kiemelte a nyaralás fontosságát, szerinte a valódi kikapcsolódáshoz legalább 10 napra el kell menni, mert általában három nap kell ahhoz, hogy az ember a háta mögött tudja hagyni a gazdasággal kapcsolatos ügyeket. Az interjúk tapasztalatai szerint arra is van példa, hogy a férj és feleség külön nyaral, annak érdekében, hogy a gazdaságot (állattartás) felváltva tudják vezetni. Az interjúalanyok véleménye szerint a gazdaságok tehermentesítésére és ügyvezetésére irányuló szolgáltatások bevezetésével a gazdálkodók rekreációra, pihenésre való ösztönzése általánosságban is megoldást jelenthetne. Ehhez azonban az is szükséges, hogy a gazdálkodók részéről meglegyen a bizalom ahhoz, hogy akár egy idegenre is rábizzák a gazdaság vezetését távollétük alatt.

A kistelepüléseken gyakori a széthúzás, irigykedés, egyre kevesebb a közös rendezvény (pl. bál), az embereknek kevés alkalmuk van közösségi életet élni. Ezzel összefüggésben a kutatást segítő munkacsoport résztvevői a gazdálkodók mentális közérzetét javító megoldási javaslatként fogalmazták meg a helyi közösségek fejlesztését, a gazdák közösségekben való részvételének ösztönzését, az együttműködések erősítését, tudásmegosztási programok szervezését stresszkezelési témákban. Az interjúk során az is felmerült, hogy a gazdálkodók önértékelését, önbizalmát erősítheti megbecsültségük növelése a helyi társadalom részéről, amire jó eszköz lehet a közéletbe vagy a helyi iskolagyümölcs-programokba beszállítóként történő bevonásuk, iskolakertprogramokban tanácsadóként vagy beszállítóként (pl. palánta) való részvételük. Az egyik piacszervezővel is foglalkozó interjúalany fontosnak tartja saját aktív működését e tekintetben, mivel lehetővé teszi számára, hogy az ország több pontján működő termelőkkel tartsa a kapcsolatot (55–60 közötti, chilipaprika-termelő).

Személyes kapcsolatok, bizalom (embertársakban, intézményekben, jövőben)

A bizalom mintázatait európai viszonylatban összehasonlítva Boda és Medve-Bálint (2012) arra a következtetésre jut, hogy a kelet-közép-európai országokban – köztük Magyarországon – az interperszonális és az intézményi bizalom szintje is alacsonyabb és változékonyabb, mint Nyugat-Európában, ez a különbség azonban elsősorban nem a polgárok mikroszintű (szociodemográfiai) jellemzőire vezethető vissza, hanem az eltérő politikai kultúrára és az intézményi működés kedvezőtlen percepciójára. A magyar társadalom értékszerkezetére vonatkozó kutatások eredményeit áttekintve Tóth (2017) úgy összegezte, hogy a magyar társadalom mind az emberek közötti, mind az intézményi bizalom tekintetében erősen bizalomhiányos, felemásan ítéli meg a normaszegést (korrupciót), a gazdasági egyenlőtlenségek kialakulását nem az eltérő teljesítményekhez, hanem a jogosulatlan előnyhöz jutáshoz köti, és erősen államfüggő, tehát a piaci megoldásokkal szemben az állami újraelosztási technikákat támogatja. Ugyanakkor a 2010-es évtizedben számos jóléti szakpolitikai területen (pl. gyermekfelügyelet, munkanélküli ellátás, idősgondozás) csökkent a magyar lakosság elvárása az állami beavatkozásokkal szemben (Herke és Medgyesi, 2020).

Az alábbiakban az egyén személyes kapcsolatait, azokkal való elégedettségét, valamint az emberekbe, illetve az intézményekbe vetett általános bizalmat vizsgáljuk.

A 16 éves vagy annál idősebb lakosság 56,8 százaléka ritkán vagy egyáltalán nem érezte magát magányosnak, 32,3 százaléka azonban időnként, 10,9 százaléka pedig mindig vagy többnyire magányos (KSH, 2018a). A KSH Szubjektív jóllét felmérése szerint a mezőgazdaságban tevékenykedők körében valamivel alacsonyabb a magukat magányosnak érzők aránya (7. ábra). Po-

zítívumként említhető, hogy általában az emberek és a mezőgazdaságból élők 94,9 százalékának van valakije, akivel meg tudja beszélni személyes dolgait, és csupán 5,1 százalékuknak nincs ilyen szereplő az életében.

Az interjú tapasztalatok ugyanakkor arra világítanak rá, hogy a gazdálkodás alapvetően magányos tevékenység, a gazdálkodók a nap nagyobb részében egyedül végzik munkájukat és ebből adódóan nagy részük zárkózott. Jellemzően a gazdák gazdálkodókkal, hasonló gondolkodású, életvitelű emberekkel tartanak fenn kapcsolatokat, más típusú munkát végzőkkel nemigen találkoznak, ami valamelyest szűkíti a látókörüket, ugyanakkor pozitívum, hogy a hasonló problémákkal küzdő emberekkel meg tudják beszélni a gondjaikat, egymásnak segítséget tudnak nyújtani. Egy tejtermeléssel és -feldolgozással foglalkozó 32 éves interjúalany szerint a gazdálkodóknak leginkább a társasági élet hiányzik, bár nem is kimondottan aktívak, hogy ezen változtassanak.

A kutatást segítő munkacsoport tagjai megerősítették a fenti eredményeket: a közepesnél nagyobb arányban (3,8-as érték az 5-ös skálán) értettek egyet azzal az állí-

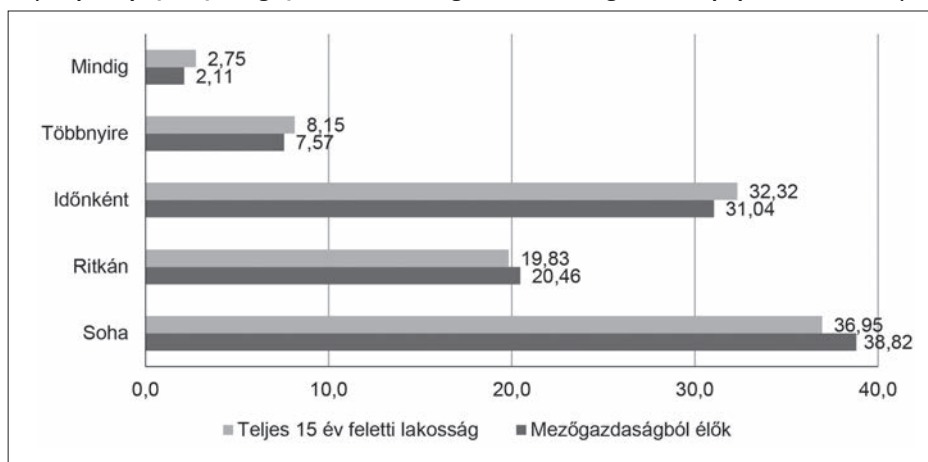
tással, hogy a gazdálkodók elszigeteltebben, magányosabban élnek, mint más ágazatban dolgozók.

A Mikrocenzus 2016 felmérés szerint az emberekbe vetett bizalom átlagértéke a teljes lakosságban alacsonynak mondható (4,73), és ez a bizalom a mezőgazdaságból élők körében még alacsonyabb (4,50). Az emberekbe vetett bizalommal kapcsolatban az interjúk arra világítottak rá, hogy míg régen az adott szónak nagyobb volt a szerepe, jelenleg az az általános, hogy mindenről szerződést írnak. A gazdatársakkal, üzleti partnerekkel kapcsolatos bizalom egyedi, az adott személytől függ, a biztosítékok elvárása, előlegfizetés, szerződés-kötés és a megállapodások lepapírozása azonban általános tendencia. A lepapírozás konkrét eseteit nézve majd minden interjúalany volt már hasonló tapasztalata az eladás-vásárlás kapcsán: többen jártak már úgy, hogy az utolsó pillanatban a terméküket nem vették át az előre leegyeztetett áron, vagy 2 nappal a szállítás előtt lemondták a rendelést (49 éves, dísznövénykertész és kertész); vagy az előre egyeztetettnél drágábban tudtak vásárolni (55–60 kö-

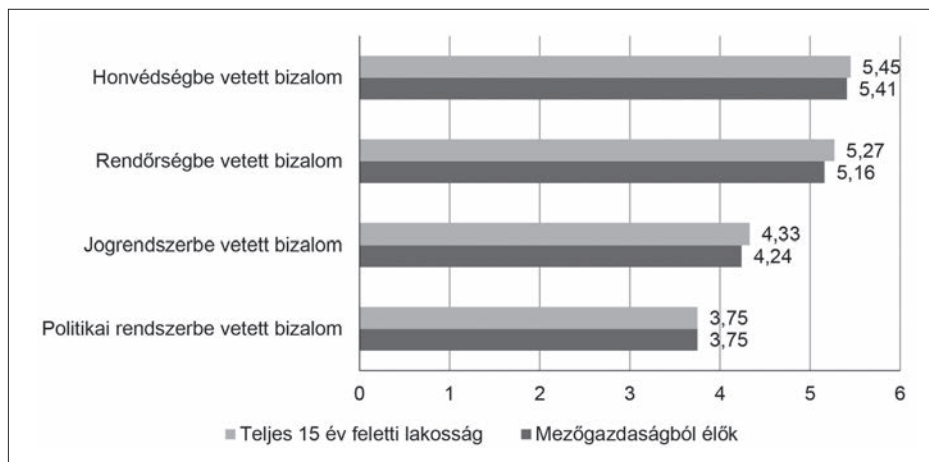
7. ábra

A magányosságérzet gyakorisága a teljes és a mezőgazdaságból élő lakosság körében 2016-ban, %

(Frequency of the feeling of loneliness among the total and agricultural population, 2016, %)

8. ábra
Az intézményekbe vetett bizalom átlagértékei a teljes és a mezőgazdaságból élő lakosság körében (0 = egyáltalán nem bízom, 10 = teljes mértékben megbízom) 2016-ban
(Average values of trust in institutions among the total and agricultural population (0 = I do not trust at all, 10 = I trust completely), 2016)

Forrás: KSH Mikrocenzus, 2016. Szubjektív jóllét felmérés egyedi adatszolgáltatás

zötti, chilipaprika-termelő). Az egyik interjúalany a vidéken helyben megjelenő rosszindulatot az elszegényedéssel, a romló egzisztenciális helyzettel indokolta: „*a szegénység irigységet szül*”. Több interjúalany esetében is igaz volt, hogy a településükön az egyik (vagy az egyetlen) több embert helyben foglalkoztatni képes vállalkozás az általuk vezetett gazdaság.

A Mikrocenzus az intézményekbe vetett bizalmat 11 fokú skálán mérte, ahol a 0 érték jelentette az „egyáltalán nem bízom”, a 10-es a „teljes mértékben megbízom” választ (Mikrocenzus, 2016). A kérdések a politikai rendszerbe, jogrendszerbe, rendőrségbe és honvédségbe vetett bizalomra vonatkoztak. Az intézmények iránti bizalom általában gyenge közepes szintűnek mondható. A válaszadók leginkább a honvédségben bíznak (5,45), ezt követi a rendőrség (5,27). Kevésbé bíznak az emberek a jogrendszerben (4,33), még kevésbé a politikai rendszerben (3,75). A mezőgazdaságban dolgozók a teljes lakosságnál valamivel kevésbé bíznak az intézményekben (8. ábra). Az alapfokú és érettségi nélküli középfokú végzettségű-

eknél a legalacsonyabb, az érettségizettek-nél közepes, míg a felsőfokú végzettségűek körében a legmagasabb az intézményekbe vetett bizalom szintje. A jogrendszerbe vetett bizalom esetén figyelhetők meg a legjelentősebb különbségek az iskolai végzettség szerinti csoportok között: az alapfokú és érettségi nélküli középfokú végzettségűek jogrendszerre vonatkozó átlagos bizalmi értéke 4,07, a felsőfokú végzettségűeké 4,88 volt. A honvédségre vonatkoztak a leginkább hasonló bizalmi szintek (5,34–5,64 közötti átlagértékek). Az intézményekbe vetett bizalmat jövedelmi viszonyok szerint vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a magasabb jövedelmi ötödök felé haladva minden intézménytípus esetén növekszik a beléjük vetett bizalom (KSH, 2018a). Általában a nők minden intézménytípusban jobban bíznak, mint a férfiak.

Miután majdnem minden interjúalany tapasztalt már szerződésesegést a partnerek részéről, az intézmények irányából ilyen esetekben többen hatékonyabb fellépést, akár szankcionálást várnának.

Az intézményekkel kapcsolatos negatív

tapasztalatokat a „nem tudja a jobb kéz, mit csinál a bal” helyzettel tudják leginkább jellemezni (50–55 éves méhészek), többen panaszkodtak a nem megfelelő információszolgáltatásra, és kifejezetten arra, hogy interneten, a szervezet honlapján sem tudnak fontos jogszabályi kérdésekben tájékozódni. Ugyanakkor több gazdálkodó dicsérte a falugazdászokat, akik „odateszik magukat” (50–55 éves, méhészek), és az is elhangzott, hogy „egy jó falugazdász az aranyból is többet ér” (59 éves, állattartó gazdálkodó). Az intézményekkel kapcsolatos kommunikációt illetően (személyes vagy elektronikus) két véglet fogalmazódott meg: a fiatalok az elektronikus ügyintézés (és általában a gazdaság digitális fejlesztését) preferálták, míg az idősebb korosztály a személyes kapcsolattartást helyezte előtérbe. Egyik adatközlőnk kiváló ötletet fogalmazott meg a digitális megközelítésre vonatkozóan. Állítása szerint a Covid-helyzet során a zoomos, Skype-os, Microsoft Teamsen folytatott kommunikációhoz olyannyira hozzászoktak, hogy a jövőben el tudná képzelni, hogy az ügyintézőkkel is online, videóchates kapcsolatba lépjen, ötvözve ezzel az otthonról való és a személyes ügyintézés előnyeit (55 éves, szociális farmot vezető gazdálkodó).

A próbakérdőíves primer adatgyűjtésben válaszadó gazdálkodók a bizalmi viszonyokat előnyösen befolyásoló tényezők között az adott szó hitelességét, a szakértelmet és a szakmai függetlenséget emelték ki. Az intézményi bizalom erősítésére jó gyakorlat lehetne a szakigazgatásban dolgozók érzékenyítése, amit a gyakorlatban (egy gazdaságnál) eltöltött 1-2 hónapos programmal már meg lehetne oldani.

A FLINT projekt felmérése szerint a válaszadó gazdálkodók 50,7 százaléka tagja volt valamilyen gazdálkodói érdekképviseleti szervezetnek, 20,5 százaléka valamilyen, a gazdálkodás fejlesztését célzó helyi gazdálkodói közösségnek, míg utóbbihoz hasonlóan szerveződő, természetvédelmi,

tájgazdálkodási célú közösségnek mindössze 3,8 százaléka, mint ahogy a természetvédelmi egyesületi tagság is csupán 4,3 százalékra volt jellemző. Valamilyen szakmai szervezethez a válaszadók 17,9 százaléka tartozott, és 16,7 százaléka volt tagja civil szervezetnek. A közösségi részvétel korlátozottan érvényesült a mintába bekerült gazdálkodók esetében, hiszen a legmagasabb arányban megjelölt helyi fesztiválokra való kitelepülés, illetve farmlátogatások szervezése a gazdaságban csupán 16-17 százalék esetében volt releváns, a gyakornokok fogadása 13, a helyi termelői vásárokon való árusítás pedig 12,6 százalékat jellemezte. A helyi termelői piacon, saját gazdaságban tartott nyílt napokon, helyi versenyeken való megjelenés a kitöltők kevesebb mint 10 százalékát érintette.

A témakör kapcsán meg kell említenünk a termelő-vásárló közötti bizalom kérdését is. Az interjúk keretében megkérdeztük gazdálkodók többségének fontos a vásárlók pozitív visszajelzése, sőt azt is hangsúlyozták, hogy a minőségi termékek előállítására hosszú távon kifizetődő a visszatérő vásárlók miatt. Felmerültek a termelő köré szerveződő vásárlói körök előnyei és a bizalmi alapon működő boltokra való fokozottabb igény is.

Azt, hogy a válaszadók mennyire tekintenek reményvesztetten vagy bizakodóan a jövőbe, szintén 11 fokú skálán mérték a Mikrocentzus kiegészítő felmérésében: a 0 jelentette a „teljes mértékben reményvesztetten” és a 10 a „teljes mértékben bizakodóan” választ. A jövőbe vetett bizalom átlagos értéke 6,05 volt a teljes lakosság körében, míg a mezőgazdaságban dolgozók esetében ennél valamivel alacsonyabb (5,97). A jövőbe vetett bizalom az iskolai végzettséggel, az egyén életkorával, a nemmel, valamint a jövedelmi helyzettel is összefügg. Az életkor előrehaladtával csökken a jövővel kapcsolatos bizalom, az iskolai végzettség emelkedésével viszont nő az átlagérték. A férfiak általában magasabbra értékelik a

jövőbe vetett bizalmukat, mint a nők. A magasabb jövedelműek bizakodóbbak a jövővel kapcsolatban. A jövőbeli kilátásaikban nem bízóknak 11,6 százaléka tervezi a külföldre költözést 2 éven belül, a közepesen bizakodók 5,9, míg a nagyon bizakodók 7,3 százaléka tervezi hasonlóan.

A gazdálkodók jövővel kapcsolatos elvárásait, érzéseit más ágazatokban tevékenykedőknél erősebben befolyásolja az, hogy a mezőgazdaság a piaci, időjárás kockázatoknak kitett és a támogatásoktól jelentős mértékben függő ágazat. Az interjúk rávilágítottak arra, hogy a gazdálkodók körében jellemző a jövőtől való félelem, szorongás. Probléma, hogy a gazda nem látja, miként alakul majd gazdasága jövője, milyen szabályozók lesznek, mi lesz a gazdasággal, ha megöregszik. A kutatást segítő munkacsoport tagjai 5-ös skálán mérve 3,5-ös szinten értettek egyet azzal az állítással, hogy a gazdálkodók jövővel kapcsolatos félelmei, szorongásai erőteljesebbek más ágazatban dolgozóknál. Egyes idősebb interjúalanyok önmagukról, a fiatalabbak pedig szüleikről nyilatkoztak úgy, hogy „hátradőltek”, amikor sikeresen megtörtént a gazdaság átadása, ugyanakkor továbbra is figyelemmel kísérik annak működését (és ennek kapcsán elkerülhetetlenek a generációs nézetkülönbségek). Amennyiben nincs lehetőség a gazdaság továbbadására, az idősebb gazdálkodónak nincs motivációja a fejlesztésre, inkább leépítenek, véli az egyik fiatalabb interjúalany, de azt is állítja, hogy „életfogytiglani” hivatásról van szó, például saját szülei is „rohamosan leépülnének, ha abbahagynák, nem éreznék magukat teljes embernek”.

Az elhúzódo gazdaságátadásra mutatnak rá a FLINT projekt eredményei is. A felmérés keretében választ adó gazdálkodók túlnyomó többsége (79,6 százalék) nem tervezte az elkövetkező 5 éven belül abbahagyni a gazdálkodást, 11,5 százalék tervezett nyugdíjba vonulni, 3,6 százalék valamilyen más okból kívánt felhagyni a

fenti intervallumon belül a mezőgazdasági tevékenységgel, 4 százalék pedig úgy válaszolt, hogy nem tudja megítélni a kérdést. A kérdőívet kitöltők majdnem fele idővel szerette volna a gazdasága teljes irányítását a gyerekeinek átadni (függetlenül attól, hogy a lekérdezés időpontjában volt-e a válaszadónak gyereke), 8,7 százalékuk részben átadná, 24 százalék nem tervezte átadni a gazdálkodást, 18,5 százalék pedig nem tudta megítélni a kérdést.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az életminőség/jóllét több évtizedes viszonylatban élénk tudományos diskurzus tárgya. Multidimenzionális jelenség, amely értelmezhető úgy, mint értékelés, felfogás, absztrakció vagy mint dinamikus állapot. A téma korai kutatói az egyéni szükségletek hierarchiáját alkották meg, majd a fogalomkör evolúciója során a jóllét objektív körülményeinek egyén általi szubjektív értékelésére került a hangsúly. A jólléttel (azaz a jó körülmények pozitív szubjektív értékelésével) szemben a depriváció (a rossz életkörülmények negatív megítélése) áll, a kettő között pedig relatív jólléti vagy deprivált állapotokról beszélhetünk.

A szubjektív életminőség az átmeneti érzületekből és a tartós elégedettségéből tevődik össze – ehhez kapcsolódóan azonban látni kell, hogy a jóllét, a boldogság és az elégedettség egymással szorosan összefüggő, de egymással nem analóg fogalmak. A boldogság érzetét minden pillanatban a jóllét eltérő komponensei alakítják. Az elégedettség hosszabb távon érvényes általános érzület. A boldogság nemcsak a szükségletek kielégítésében, hanem az értelmes célok követésében, a személyes fejlődésben, valamint az aktív bevonódásban rejlik.

Életminőségünk legfőbb építőköve a testi, lelki, mentális egészség, azaz fizikai, kognitív és társadalmi képességeink egyensúlya, amelyet egyéni és környezeti faktorok befolyásolnak. Az egészség és a mentális állapot jelentős egyenlőtlenségek

forrásai. Fontos eleme még a jólétnek a más emberekbe és az intézményekbe vetett bizalom, amely eredményes társadalmi, kormányzati és üzleti (együtt)működést tesz lehetővé, illetve szükséges összetevője a jövővel kapcsolatos bizakodás. Mindezek alapján nem csak az egyéni, de a társadalmi jólét szintje is vizsgálendő, illetve a megfelelő közpolitikákkal javítandó.

A mezőgazdasági, erdészeti, halászati szektorban dolgozók jóléte gyakran vizsgált, de nem eleget kutatott terület. A nemzetgazdaság speciális szektoráról van szó, számos természeti, gazdasági, munkaszervezési, technológiai sajátossággal, és az ehhez kapcsolódó előnyökkel és kockázatokkal az életminőség vonatkozásában. A munka biztonsága, egészségre gyakorolt hatásai szempontjából a mezőgazdálkodás az egyik legveszélyeztetettebb tevékenység: nem csak a balesetveszély, a krónikus betegségek, az ártalmas anyagoknak, környezeti hatásoknak való kitettség, de a gazdálkodás vitelével, a munka mennyiségével és körülményeivel, a piaci, társadalmi és jogszabályi elvárásoknak, kihívásoknak való megfeleléssel, a klímaváltozással és számos egyéb tényezővel összefüggő pszichoszociális stressz miatt is. A stressz mind a testi, mind a mentális állapotra, mind pedig a viselkedésre kihatással van, az így megsokasodó problémák pedig további stresszhez és tartós jóléti veszteségekhez vezethetnek.

A Mikrocenzus 2016 adatait elemezve általánosságban elmondható, hogy a mezőgazdaságban dolgozók a legtöbb életkörülményeket befolyásoló tényezővel kapcsolatban a teljes lakosság átlagánál valamivel negatívabban vélekednek. Az egészséggel való elégedettség ez alól kivételt képez, azonban véleményünk szerint a mezőgazdaságból élők saját egészségükkel kapcsolatos szubjektív elégedettsége társa-

dalmi összevetésben nem feltétlenül van összhangban a valós, objektív egészségi állapotukkal. A mentális közérzet oldaláról az agrárfoglalkozásúak ritkábban tapasztalják meg a boldog vagy nyugodt, békés érzelmi állapotokat. A szakirodalmi megállapításokat – miszerint a mezőgazdaságból élőknek számos negatív, stresszt okozó kihívással kell szembenézniük – alátámasztja az, hogy a mezőgazdaságban tevékenykedők gyakrabban válnak ingerültté. A tesztüzemi gazdálkodók többsége növekvő stresszről számolt be, és felmérésük alapján a gazdálkodók többsége legfeljebb heti egy pihenőnapot, és évente legfeljebb két hét szabadságot engedhet meg magának. Ágazattól is függően a munkacsúcsok elhúzódhatnak, és ilyenkor az átlagos napi munkaidő akár meg is duplázódhat. A szektorban dolgozók emberekbe és intézményekbe vetett bizalmi szintje is alacsonyabb a népesség átlagánál, amellyel összefüggésbe hozható a gazdálkodók viszonylag alacsony társadalmi részvétele. A jövővel kapcsolatban a mezőgazdaságból élők kevésbé bizakodóak, mint a teljes népesség, ugyanakkor a tesztüzemi gazdaságok vezetőinek túlnyomó része nem tervezett a közeljövőben felhagyni a gazdálkodással, illetve részben vagy egészben családon belül szeretné továbbadni a gazdaság vezetését.

Az elsődleges adatfelvételek (munkacsoportok, interjúk) keretében a felmerülő problémák orvoslására egyelőre csupán részben fogalmazódtak meg megoldási javaslatok. Nélkülözhetetlen tehát a problémák létének, okainak és megoldási lehetőségeinek további vizsgálata, a társadalom és a döntéshozók figyelmének ráirányítása, és a mezőgazdasági jólét javítását, fejlesztését célzó társadalmi, gazdasági és műszaki innovációk nemzetközi és hazai lehetőségeinek azonosítása, adaptálása, illetőleg kidolgozása, továbbfejlesztése.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- Acemoglu, D. és Robinson, J. A. (2013). *Miért buknek el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység eredete*. HVG Kiadó
- Adler, A. & Seligman, M. E. P. (2016). Using wellbeing for public policy: Theory, measurement, and recommendations. *International Journal of Wellbeing*, 6(1), 1–35. <https://doi.org/10.5502/ijw.v6i1.429>
- Agrya (2018). *Az ügy, ami összeköt. Nemzeti minimum az agrár-nemzedékváltásért. A Fiatalkor Gazdák Magyarországi Szövetségének javaslatai a magyar mezőgazdaság generációs megújulásáért*. https://dxpvcgy88gl35.cloudfront.net/sites/default/files/downloads/fiatalkor_gazda_nemzeti_minimum.pdf
- Ahuvia, A., Thin, N., Haybron, D. M., Biswas-Diener, R., Ricard, M. & Timsit, J. (2015). Happiness: An interactionist perspective. *International Journal of Wellbeing*, 5(1), 1–18. <https://doi.org/10.5502/ijw.v5i1.1>
- Allardt, E. (1973). *About Dimensions of Welfare – An Exploratory Analysis of a Comparative Scandinavian Survey*. Research Reports. No. 1. Research Group for Comparative Sociology. University of Helsinki. http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_bib/freetexts/allardt_e_1973.pdf
- Berger-Schmitt, R. & Noll, H. H. (2000). *Conceptual framework and Structure of an European System of Social Indicators*. EU Reporting Working Paper No. 9, ZUMA. https://www.researchgate.net/publication/239579151_Conceptual_Framework_and_Structure_of_a_European_System_of_Social_Indicators
- Biró, S. és Rác, K. (2015). *Agrár- és vidékfejlesztési együttműködések Magyarországon*. Agrárgazdasági Kutató Intézet. http://repo.aki.gov.hu/278/1/ak_2015_01_Egyuttmukodes_%281%29.pdf
- Boda, Z. és Medve-Bálint, G. (2012). Intézményi bizalom a régi és az új demokráciákban. *Politikatudományi Szemle*, 21(2), 27–51. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2012_2szam/boda.pdf
- Boda, Z. (2019). A méltányosság és az intézményi bizalom szerepe a gazdaságban. *Magyar Tudomány*, 180(4), 510–520. <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.4.5>
- Csáki, Cs. (2012). Merre tart a világ mezőgazdasága? Változó prioritások a világ agrártermelésében. *Gazdálkodás*, 56(2), 103–117. <https://ageconsearch.umn.edu/record/141807/>
- Csikszentmihályi, M. (1990). *Flow – Az áramlat: A tökéletes élmény pszichológiája*. Akadémiai Kiadó.
- Cummins, R. A. (1997). *The Comprehensive Quality of Life Scale: Adult (ComQol-A5): manual*. School of Psychology, Deakin University.
- Dahlgren, G. & Whitehead, M. (1991). Policies and Strategies to Promote Social Equity in Health. Institute for Futures Studies. <https://www.iffs.se/media/1326/20080109110739filmZ8UUVQv2wQFShMRf6cuT.pdf>
- DHHS (1980). *Inequalities in health: Report of a research working group*. Department of Health and Social Security. <http://hdl.handle.net/10068/551041>
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542–575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Diener, E. (1994). Assessing subjective well-being: progress and opportunities. *Social Indicators Research*, 31(2), 103–157. <https://doi.org/10.1007/BF01207052>
- Diener, E. & Suh, E. (1997). Subjective Well-being: An Interage Perspective. *Annual Review of Gerontology and Geriatrics* 17(pp. 304–324.). Springer.
- Eger, R. J. & Maridal, J. H. (2015). A statistical meta-analysis of the wellbeing literature. *International Journal of Wellbeing*, 5(2), 45–74. <https://doi.org/10.5502/ijw.v5i2.4>
- Egri, Z. (2017a). Magyarország városai közötti egészségyenlőtlenségek. *Területi Statisztika*, 57(5), 537–575. <https://doi.org/10.15196/TS570504>
- Egri, Z. (2017b). Települési egészségyenlőtlenségek a gazdasági fejlettség triadikus felbontása alapján. *Studia Mundi – Economica*, 4(3), 32–44. <https://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2017.04.03.32-44>
- Ahrendt, D. & Leonikas, T. (2013). *Eurofound – Political trust and civic engagement during the crisis*. Publications Office of the European Union. <https://www.eurofound.europa.eu/hu/publications/foundation-findings/2013/quality-of-life/foundation-findings-political-trust-and-civic-engagement-during-the-crisis>
- EU-OSHA (2019). Biológiai anyagoknak való expozíció és a kapcsolódó egészségügyi problémák az állatokkal kapcsolatos foglalkozásokban. <https://osha.europa.eu/hu/publications/exposure-biological-agents-and-related-health-problems-animal-related-occupations/view>

- European Commission (2017). The future of food & farming supporting farmers and the rural community. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/key_policies/documents/factsheet-future-cap-iii_2017_en.pdf
- Eurostat (2019). *Methodological manual on territorial typologies (2018 ed.). Manuals and guidelines*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-manuals-and-guidelines/-/KS-GQ-18-008>
- Eurostat (2019). *Economic accounts for agriculture – agricultural income (indicators A, B, C)*. <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>
- Fekete, Z. (2006). Életminőség, koncepciók, definíciók, kutatási irányok. In Utasi, Á. (szerk.), *A szubjektív életminőség forrásai. Biztonság és kapcsolatok* (pp. 277–309). MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press Paperbacks.
- Galderisi, S., Heinz, A., Kastrup, M., Beezhold, J. & Sartorius, N. (2015). Toward a new definition of mental health. *World Psychiatry, 14*(2), 231–233. <https://doi.org/10.1002/wps.20231>
- Glatzer, W. (2000). Happiness: Classic theory in the light of current research. *Journal of Happiness Studies, 1*, 501–511. <https://doi.org/10.1023/A:1011550727571>
- Green Paper (2005). *Improving the Mental Health of the Population. Towards a Strategy on Mental Health for the European Union*. European Commission
- Gyarmathy, É. (2019). Öröm és boldogság az iskolában. Új Pedagógiai Szemle, *69*(9–10), 112–121. <http://real.mtak.hu/105781/>
- Hamza, E. (2019). *Nemzedékváltás a mezőgazdasági üzemekben – kérdőív felmérés eredményei*. Kézirat.
- Hamza, E. (szerk.), Rácz, K. (szerk.), Szabó, D. és Vásáry, V. (2019). *Az agrárszakképzés szerepe a munkaerő-utánpótlásban 2018*. NAIK Agrárgazdasági Kutatóintézet. <http://repo.aki.gov.hu/3471/>
- Hardin, R. (2006). *Trust*. Cambridge – Malden, Polity Press.
- Helliwell, J. F. & Putnam, R. D. (2004). *The social context of wellbeing*. Philosophical Transactions of the Royal Society of London.
- Herke, B. és Medgyesi, M. (2020). Jóléti állammal kapcsolatos vélemények Magyarországon és az Európai Unióban. In Kolosi, T., Szelényi, I. és Tóth, I. G. (szerk.), *Társadalmi Ríport 2020* (pp. 478–499). Táarki Zrt. https://www.tarki.hu/sites/default/files/2020-10/478_499_Herke_Medgyesi_web.pdf
- Horx, M. (2000). *Konsument 2010*. Zukunftsinstitut. pp. 3–10.
- Huszka, P. és Ercsey, I. (2014). Fialatok egészsége az életminőség és a fogyasztói magatartás tükrében. *Táplálkozás-marketing, 1*(1–2), 87–95. https://www.researchgate.net/publication/323819732_Fialatok_egeszsege_az_eletminoseg_es_a_fogyasztoi_magatartas_tukreben
- IFA (2020). *Dealing with stress*. Irish Farmers' Association. <https://www.ifa.ie/wp-content/uploads/2020/10/IFA-Stress-A5-Mar18-FINAL-web.pdf>
- Jones, A., Jakob, M., McNamara, J. & Teutenberg, A. (2020). *Review of the future of agriculture and occupational safety and health (OSH) – Foresight on new and emerging risks in OSH*. European Agency for Safety and Health at Work. <https://doi.org/10.2802/769257>
- Kapronczai, I., Keszthelyi, S. és Takács, I. (2014). Gazdaságok jövedelmezőségének és hatékonyságának változása. *Gazdálkodás, 58*(3), 222–236. <https://econpapers.repec.org/article/agszdzal/201406.htm>
- Kavanagh, J., Carman, K. G., Deyoreo, M., Chandler, N. & Davis, L. E. (2020). *The Drivers of Institutional Trust and Distrust – Exploring Components of Trustworthiness*. RAND Corporation. <https://doi.org/10.7249/RRA112-7>
- Kelemen, R. és Kincses, Á. (2015). A jólét magyarországi indikátorrendszerének elméleti alapjai. *Gazdálkodás, 59*(3), 220–235. <https://ageconsearch.umn.edu/record/225549/>
- Kulcsár, L. (2020). Elméleti és módszertani megfontolások az életminőség, a jólét kutatásához. *Statisztikai Szemle, 98*(11), 1239–1287. <https://doi.org/10.20311/stat2020.11.hu1239>
- Kullmann, L. és Harangozó, J. (1999). Az Egészségügyi Világszervezet életminőség-vizsgáló módszerének hazai adaptációja. *Orvosi Hetilap, 140*(35), 1947–1952.
- Kürthy, G. és Dudás, G. (2018). Az élelmiszer-gazdasági vállalati-vállalkozási kapcsolatok és együttműködések áttekintése gyakorlati szemmel. *Gazdálkodás, 62*(4), 291–301. <https://ageconsearch.umn.edu/record/276212/>

- KSH (2014). *A jóllét magyarországi indikátorrendszere, 2013*. Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/jollet13.pdf>
- KSH (2018a). *Mikrocenzus 2016* (11). *Szubjektív jóllét*. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_11.pdf
- KSH (2018b). *Mikrocenzus 2016* (13). *A foglalkozások presztízse*. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_13.pdf
- KSH (2019a). *A háztartások életszínvonala, 2018*. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/2018/index.html>
- KSH (2019b). A hazai mezőgazdaság teljesítménye 2018-ban (Mezőgazdasági számlarendszer, 2018). *Statisztikai tükkör*, 2019. november 18. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mgszslak/mgszslak18.pdf>
- KSH (2020). *Tájékoztatósi adatbázis*. <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp>
- KSH (2021). *Agrár-cenzus 2020 - előzetes adatok*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/ac2020/elozetes_adatok/index.html#/cover
- Lalonde, M. (1974). *A new perspective on the health of Canadians*. Ministry of Supply and Services. <https://www.phac-aspc.gc.ca/ph-sp/pdf/perspect-eng.pdf>
- Lantos, G. (2018). *A párhuzamos valóság – a magán-egészségügyi rendszer kiépülése*. <https://www.blogaszat.hu/2018/11/a-parhuzamos-valosag-magan-egeszsegugyi.html>
- Levi, M. & Stoker, L. (2000). Political Trust and Trustworthiness. *Annual Review of Political Science*, 3, 475–507. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.3.1.475>
- Maczali, K. (2018). A mentális egészség újradefiniálásának irányába – cikkismertetés. *Egészségfejlesztés*, 69(1), 61–62. <https://doi.org/10.24365/ef.v59i1.230>
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
- McNamara, J. (2018). *Positive Mental Health in Farming*. Teagasc - The Agriculture and Food Development Authority. <https://www.teagasc.ie/media/website/publications/2018/Positive-Mental-Health-in-Farming.pdf>
- Mühlhausen, C. (2001). *Future health*. Zukunftsinstitut. pp. 5–27.
- Nagy, E. (2016). A testi, lelki, társadalmi és mentális egészséget befolyásoló tényezők. In Karlovitz, J. T. (szerk.), *Társadalom, kulturális háttér, gazdaság* (pp. 263–270.). <https://doi.org/10.18427/iri-2016-0031>
- Nagy, H. és Gyurkócs, M. (2016). A pszichológiai jóllét szociodemográfiai korrelátumai, kapcsolata a big five vonásokkal és az optimizmussal. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 17(3), 195–214. <https://doi.org/10.1556/0406.17.2016.001>
- Noll, H. H. (2013). Subjective Social Indicators: Benefits and Limitations for Policy Making – An Introduction to this Special Issue. *Social Indicators Research*, 114, 1–11. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0379-7>
- North, D. C. (2010). *Intézmények, intézményi változás és gazdasági teljesítmény*. Helikon Kiadó.
- Oblath, G. és Palócz, É. (2020). Gazdasági növekedés, fogyasztás és megtakarítás Magyarországon az elmúlt évtizedben. In Kolosi, T., Széleányi, I. és Tóth, I. G. (szerk.), *Társadalmi Riport 2020* (pp. 39–59.). Táarki Zrt. https://www.tarki.hu/sites/default/files/2020-10/039_059_OblathG_Palocz_web.pdf
- OECD (2011). *How's Life? Measuring well-being*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264121164-en>
- OECD (2013). *OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-being*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264191655-en>
- OECD(2017). *OECD Guidelines on Measuring Trust*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264278219-en>
- OECD & EU (2018). *Health at a Glance: Europe 2018. State of Health in the EU Cycle*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/health_glance_eur-2018-en
- OECD (2019). *State of Health in the EU. Magyarország Egészségügyi országprofil 2019*. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/2247f4e0-hu.pdf?expires=1636676740&id=id&accname=guest&checksum=8A8AC8839ED1E6D1E409744F9CF5821>
- Peterson, C., Park, N. & Seligman, M. E. P. (2005). Orientations to happiness and life satisfaction: The full life versus the empty life. *Journal of Happiness Studies*, 6, 25–41. <https://doi.org/10.1007/s10902-004-1278-z>
- Piricz, N. (2013). A bizalmat befolyásoló tényezők vizsgálata az üzleti kapcsolatokban. *Vezetéstudomány*, 44(12), 14–29. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2013.12.02>

- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Touchstone Books/Simon & Schuster. <https://doi.org/10.1145/358916.361990>
- Rác, K. (2017). Termelői csoportok Magyarországon. In Szabó G., G. és Baranyai, Zs. (szerk.), *A szövetkezés-együttműködés gazdasági és társadalmi akadályai, makro- és mikrogazdasági feltételei, valamint fejlesztési lehetőségei a magyar élelmiszer-gazdaságban* (pp. 173–192.). Agroiinform Kiadó.
- Raibley, J. R. (2012). Happiness is not well-being. *Journal of Happiness Studies*, 13, 1105–1129. <https://doi.org/10.1007/s10902-011-9309-z>
- Robinson, P., Oades, L. G. & Caputi, P. (2015). Conceptualising and measuring mental fitness: A Delphi study. *International Journal of Wellbeing*, 5(1), 53–73. <https://doi.org/10.5502/ijw.v5i1.4>
- Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 141–166. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141>
- Scott, K. (2015). Happiness on your doorstep: disputing the boundaries of wellbeing and localism. *The Geographical Journal*, 181(2), 129–137. <https://doi.org/10.1111/geoj.12076>
- Sen, A. (1993). Capability and well-being. In Nussbaum, M. & Sen, A. (eds.), *The Quality of Life* (pp. 30–53.). Clarendon Press. <https://doi.org/10.1093/0198287976.003.0003>
- Skevington, S. M., Lotfy, M. & O’Connell, K. A. (2004). The World Health Organization’s WHOQOL-BREF quality of life assessment: Psychometric properties and results of the international field trial – A Report from the WHOQOL Group. *Quality of Life Research*, 13, 299–310. <https://doi.org/10.1023/B:QURE.0000018486.91360.00>
- Taylor, T. E. (2015). The markers of wellbeing: A basis for a theory-neutral approach. *International Journal of Wellbeing*, 5(2), 75–90. <https://doi.org/10.5502/ijw.v5i2.5>
- Tóth, I. G. (2017). Turánbánya? Értékválasztások, beidegződések és az illiberalizmusra való fogadókészség Magyarországon. In Jakab, A. és Urbán, L. (2017), *Hegymenet - Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon* (pp. 37–50.). Osiris Kiadó.
- Tózsér, A. (2019). A magyar társadalom mentális egészségi állapotának bemutatása. *Polgári Szemle*, 15(4–6), 370–382. <https://doi.org/10.24307/psz.2019.1224>
- Tringer, L. (2005). *Lelki egészség, mint az egészség alapja*. Szent István Társulat. <http://szit.katolikus.hu/feltoltes/19TringerLaszlo.pdf>
- Tyler, T. R. (2011). *Why people cooperate: The role of social motivation*. Princeton University Press.
- Uslaner, E. M. (2000). Producing and consuming trust. *Political Science Quarterly*, 115(4), 569–590. <https://doi.org/10.2307/2657610>
- Veenhoven, R. (2008). Sociological theories of subjective well-being. In Eid, M. & Larsen, R. (eds.), *The Science of Subjective Well-being: A tribute to Ed Diener* (pp. 44–61.). Guilford Publications. <https://personal.eur.nl/veenhoven/Pub2000s/2008c-full.pdf>
- Weijers, D., Jarden, A. & Powdthavee, N. (2011). Promoting research on wellbeing. *International Journal of Wellbeing*, 1(1), 1–3. <https://doi.org/10.5502/ijw.v1i1.21>
- WHO (1946). WHO definition of Health, Preamble to the Constitution of the World Health Organization as adopted by the International Health Conference. New York. http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/constitution.pdf
- WHO (2004). *Promoting mental health: concepts, emerging evidence, practice (Summary Report)*. World Health Organization. https://www.who.int/mental_health/evidence/en/promoting_mhh.pdf
- WHO (2013a). *Mental Health Action Plan 2013–2020*. World Health Organization, http://apps.who.int/iris/bits/tream/10665/89966/1/9789241506021_eng.pdf
- WHO (2013b). *The European Mental Health Action Plan*. Regional Committee for Europe Sixty-third session, 16–19 September 2013. www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/194107/63wd11e_MentalHealth-3.pdf?ua=1
- Williams, P., Kern, M. L. & Waters, L. (2016). Inside-out-outside-in: A dual approach process model to developing work happiness. *International Journal of Wellbeing*, 6(2), 30–56. <https://doi.org/10.5502/ijw.v6i2.489>

Summary

WELL-BEING IN AGRICULTURE – NEW ASPECTS

By: Vásáry, Viktória – Bálint, Csaba – Hamza, Eszter – Rácz, Katalin

Keywords: subjective well-being, mental well-being, health, trust

JEL: Q10, Q19

The well-being of farmers and those working in agriculture receives relatively little attention in Hungarian public discourse and scientific discourses. The aim of the article is to examine the well-being of farmers and, within that, to evaluate their self-esteem related to health, mental well-being, personal relationships and trust. In addition to scientific sources, we analysed various statistical data from Eurostat and the Hungarian Central Statistical Office (CSO). We used data from the Microcensus 2016 subjective well-being survey on mental well-being, health and trust in institutions, preliminary data from the 2020 Agricultural Census and the results of the FLINT project that surveyed FADN member farms, and conducted semi-structured interviews.

As a result, the most important findings of the study can be stated as follows. It is more physically and mentally strenuous to work in the agricultural sector than in other sectors, which can be partly explained by the greater stress on farmers. Farmers are more positive about the content of their activities, the quality of their living environment and their current job, and the most dissatisfied with their own and their household's income and with the amount of time they spend on doing things they enjoy. Those working in agriculture have a slightly more negative opinion on most of the factors influencing living conditions than the average of the entire population, but their opinion on their health status and working conditions is more favourable than the average. Their satisfaction with their own income reflects the average opinion of the entire population.

Among the factors that have a positive effect on their well-being the safe and calm family background, recreation and leisure, as well as the existence of personal relationships and collaborations are to be highlighted. Factors that negatively affect their well-being include political public mood, unpredictable economic environment, labour shortages, excessive administration, isolation and loneliness, feelings of uncertainty about the future, lack of time to relax, rest, monotonous work, lack of recognition and stress caused by the market, livelihood and weather risks. Regarding trust in people, it is low enough in the general population, but slightly even lower among those living in agriculture. The tendency is similar in the case of institutional trust. Apparently, the range of factors that influence well-being unfavourably is quite wide, but for the time being, there have not been sector-specific solutions formulated. These could, however, improve the health, mental well-being and self-esteem of farmers, that could have favourable society-level and macroeconomic outcomes as well.